

TANULMÁNYOK

LÁZÁR BALÁZS

KATONAÁLLÍTÁSOK, HADKIEGÉSZÍTÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN 1741 és 1848 KÖZÖTT

Áttekintés egy készülő összefoglaláshoz

Bevezetés

A közelmúltban megjelent *Magyarország hadtörténete* harmadik kötete tárgyalja az 1718 és 1919 közötti korszakot, melyből egy-két év kivételével hazánk a Habsburg-dinasztia jogara alatt, a történeti közbeszédben meggyökerezett szép és találó fogalommal dunai monarchiának vagy dunai birodalomnak nevezett államalakulatban élt. A kötet a korábbi összefoglalóknál deklaráltan nagyobb hangsúllyal tárgyalja a 18. századi dinasztikus háborúk, a francia- és napóleoni háborúk hadtörténelmét, illetve magát a császári-királyi hadsereget. A szintézis bevezetőjében Hermann Róbert így fogalmaz: „Véleményünk szerint ugyanis a magyar hadügy nem szűnt meg a Rákóczi-szabadságharcral, s az 1848–49. évi szabadságharcig és azt követően is beszélhetünk magyar haderőről. [...] Noha a hadügy e két évszázad folyamán alapvetően uralkodói felségjognak minősült, 1848-ig a birodalmat alkotó államok és tartományok közül egyedül a Magyar Királyság, illetve az Erdélyi Nagyfejedelemség rendjei tudtak legalább közvetett befolyást gyakorolni reá az újonc- és adómegajánlási jogon keresztül.”¹

E sorok írójának jutott a megtiszteltetés, hogy ebben az összefoglalóban megírhatta az 1740 és 1815 közötti időszakot. Hamar be kellett látnom, hogy a császári-királyi hadsereg szervezettörténetének bemutatásánál, és főleg az események leírásánál egy kizárólagosan magyar nézőpontot csak bajosan lehet érvényesíteni. Egy olyan haderőről van szó, ahol cseh tűzterek, galíciai lengyel bakák, horvát határőrök, magyar huszárok harcoltak egy nemzetek felett álló dinasztiaért. Olyan haderőről, ahol a császárra tett esküt 12 nyelvre kellett lefordítani, és ahol a legfelsőbb katonai adminisztrációs szerv elnöki székében egy ír származású, korábban orosz szolgálatban álló kozmopolita grófort, Moritz Lacyt egy felvidéki magyar nemes, Hadik András követhetett. Ahogy „az omlettben sem lehet szétválasztani a tojást a sárgájától”, úgy nem lehet tehát egy nemzetek felett álló intézmény történetének megírásakor önkényesen szétszedni ezeket a szálakat és külön megvizsgálni.² Vannak azonban olyan

¹ Hermann 2015. 9–10. o.

² A közelmúltban a császári-királyi hadsereg katonai elitjét illetően magyar szemzőgből két nagyobb munka is született. Réfi Attila a huszár csapatnem törzstiszti karát vizsgálta (*Réfi* 2014.), de természetesen ebbe a kötetbe is bekerült számos külhoni, akik a magyar lovasságnál szolgáltak.

magyar sajátosságok, amelyeket vizsgálni lehet és kell. Hazánk politikai különállása, melyet a kuruc szabadságharcok alapoztak meg, és amely később végső soron II. József politikájának bukását okozta, a hadügy területén is érezte hatását, mégpedig a Hermann Róbert által említett két területen; vagyis az adókat, illetve az újoncokat illetően. Nem vitás, hogy egy hadtörténész számára az utóbbi jelenti a fontosabb problémát. A hadiadó mértéke és kirovása ugyanis alapvetően politikai kérdés volt, méghozzá hűsbavágoan fontos téma a rendek szemszögéből, elsősorban a nemesi privilégiumok védelme miatt. A kontribúció a 18. századi országgyűlések és politikai viták fő napirendi pontja volt, így a magyar történetírás is kiemelt figyelmet szentelt a kérdésnek, melynek így bőséges a szakirodalma.³

A másik nagy témakör, a hadkiegészítés működése viszont egyike a magyar történetírás *terra incognitáinak*, mellyel magam a szintézis megírásakor szembesültem igazán. Jelen írás egy olyan térképvezetést kíván nyújtani, mely jelenlegi meglehetősen hézagos tudásunk összegzésére tesz kísérletet és kijelöli a lehetséges kutatási irányokat.

Az újoncozás természeténél fogva olyan tevékenység, melyben a legélesebben áll szemben és kényszerül együttműködni a „civil szféra” és a hadsereg. Egyik oldalon az „átadók”, a hatóságok, megyék és egyéb törvényhatóságok, falvak és előljárók, földesurak, uradalmak és családok állnak, másik oldalon az „átvevő”, a hadsereg. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy kutatásom voltaképpen ennek a folyamatnak melyik szereplőjére irányul? Reményeim szerint összefoglaló munkám végeredménye minden oldal szempontjait meg fogja némileg világítani. Annál is inkább, mivel ellentétben az adókérdéssel, az újoncozás folyamatának megismerését célul tűző kutatás nehezen boldogulna a katonai szempontok teljes ignorálásával. Bécs miért pont akkor, miért pont annyit és miért éppen azokkal a feltételekkel követelte az újoncokat? A politikai vetület mellett a katonai szempontokat is szükséges elemezni.

A feladat azonban hatalmas, feltáratlan források bőségesen állnak rendelkezésre és a megközelítési módok is számosak. A kérdéskört lehet a közjog, illetve a nagypolitika oldaláról nézni, mivel a Habsburg uralkodók az erős magyar rendiség miatt kénytelenek voltak különféle alkukba bocsátkozni a hadkiegészítés tárgyában az országgyűléssel, esetleg az ország legszűkebb elitjével a különféle, értekezletek, egyeztetések, konkurzusok révén, de az abszolutisztikus időszakokban is érdemes volt kikérni legalább a magyar kancellár véle-

Réfi a cs. kir. vértés és dragonyos, illetve ulánus lovasság törzstiszti karát is feldolgozta, de ezekben meglehetősen szerény, ha nem is elhanyagolható a hazai részvétel. Réfi 2015–2018. és Réfi 2016. Nagy-L. István legújabbban a császári-királyi haderő magyarországi tábornokainak pályaképet tekintette át. Nagy-L. 2020.

³ Lásd Szijártó István nagymonográfiáját a 18. századi országgyűlésekről (*Szijártó* 2010.), illetve legújabbban Nagy János értekezését az 1751. évi diétáról. Nagy 2020. Mindketten kiemelten foglalkoznak a hadiadó kérdésével. A hadiadók tényleges felhasználása a hadsereg számára már más kérdés. Az azonban kijelenthető, hogy a Magyar Királyságból és kapcsolt részeiből nyert durván évi négymillió forintra rúgó összeg a Monarchia közel nyolcvanmilliós háborús büdzséjében (1789-es adat), ha nem is elhanyagolható, de nem túlzottan jelentős tétel. A hadiadó tekintélyes részét a magyar vármegyék békeidőben nem is pénzzel, hanem természetben, a Magyarországon állomásozó ezredek ellátásával és elszállásolásával rótták le.

ményét, és a megyék sem fukarkodtak a panaszos feliratokkal. A hadkiegészítés folyamatának vizsgálatakor feltárul előttünk a korabeli politika és közigazgatás teljes spektruma, a Hofburg irodáitól kezdve a legkisebb somogyi vagy tiszántúli faluig. Ezenkívül a katonai állításokat lehet hadtörténeti, hadseregszervezési szempontból vizsgálni, hiszen az uralkodó által Magyarországtól követelt újonclétszámok korántsem véletlenszerűek, és előfordult, hogy tudatos hadseregfelkészítési koncepció (vagy háborús helyzet) húzódott a háttérben. Érdekes lehet még szemügyre venni a haderő igényeit az újoncok fizikai tulajdonságait (életkor, testmagasság, testalkat stb.) illetően. Helyi szinten mind a vármegyék, mind az uradalmak és nagybirtokok lényegében szabad kezet kaptak az újoncok kiállítását illetően, csak meglegyen az előírt létszámú és minőségű „emberanyag”. A legfontosabb kérdések válaszait talán nem is a központi szervek iratanyagában találjuk meg, hanem helyi szinten a megyei levéltárak fondjaiban. Miként is dőlt el a 18. században és a 19. század elején, hogy végül kinek kellett magára öltenie az egyenruhát, hiszen a sorshúzás módszerét csak évtizedekkel később, a reformkori országgyűlések szentesítették. Mennyi erőszak, kényszer és önkény kísérte az újoncozást? Mekkora társadalmi ellenállást kellett leküzdenie a vármegyei elitnek a katonai állítások kapcsán a falvakban, közösségekben? A kérdést akár történeti-szociológiai és mikrotörténeti szempontból is körül lehet járni, ugyanis a precíz Habsburg katonai bürokráciának köszönhetően némi szerencsével egy-egy személy vagy család, esetleg egy település katonáskodó tagjainak sorsa is rekonstruálható.⁴

Végezetül, legalább említés szintjén foglalkoznunk kell az újoncozás néprajzi vetületével, ugyanis ez a jelenség igen mélyen belevésődött a hazai néphagyományba, és elsőként nem is a történészek, hanem a néprajzkutatók figyelmét keltette fel.

A fent említett kérdéskörök érintőleges tárgyalása közben tanulmányom számba veszi a magyarországi újoncozásokat tárgyaló szakirodalmat és forrásokat is, vagyis historiográfiai áttekintést is kíván nyújtani.

Mi is az a hadkiegészítés?

Beszélhetünk-e egyáltalán hadkiegészítésről⁵ a modern kor előtt? A közelmúltban megjelent *Katonai terminológia értelmező szótár*⁶ a fogalmat a humánpolitika tárgykörébe utalja és „katonai igazgatási tevékenységnek” nevezi, melynek feladata „a katonai szervezetek személyi állományának a rendszeresített létszámra történő kiegészítése”. A szótár szerint azonban e nyilvánvaló cél elérése mellett a tevékenység elengedhetetlen része, hogy a haderő katonai célú nyilvántartást vezessen a behívandókról, és tervszerű létszámgazdálkodást

⁴ Ennek első számú forrásai a bécsi Kriegsarchivban 1740-től külön levéltári fondcsoportban őrzött mustrajegyzékek és állománytáblák. Előbbiek pontos adatokat tartalmaznak a katonák nevére, származására (születési helyére), életkorára, testmagasságára és szolgálati adataira.

⁵ A kora újkori és újkori európai nagyhatalmak hadkiegészítési rendszereit összefoglalja Molnár 2015.

⁶ Katonai terminológiai értelmező szótár. Szerk. Berkáné Danesch Marianne. Budapest, 2015. 211. o.

folytasson mind békében, mind háborúban a leszerelők és a veszteségek pótlására. Katonai célra használható lakosságösszeírásról a Habsburg Monarchiában azonban csak az 1753-ban elrendelt „lélekösszeírástól” kezdve beszélhetünk.⁷ Kifejezetten hadkiegészítési szempontú konskripciót csak 1770-ben rendeltek el az osztrák és cseh örökös tartományokban, és a rendszer az 1770-es évek végén, más források szerint 1781-ben lépett csak életbe, amikor a német⁸ gyalogezredek megkapták toborzókörzetüket.⁹ A Magyar Királyságban és az Erdélyi Nagyfejedelemségben erről sokáig szó sem lehetett. II. József 1784-es népszámlálási rendelete pedig egyenesen tagadta (nem túlzottan hihető módon), hogy az elrendelt magyarországi konskripció katonai célokat szolgálja. A jozefinizmus bukásakor azonban az összeírás íveit nagyrészt megsemmisítették, így már csak ezért sem szolgálhattak a későbbiekben az újoncozás alapjául. A modern értelemben vett, nyilvántartásokra támaszkodó hadkiegészítésről a Magyar Királyságban és Erdélyben az 1850-es évekig tehát aligha beszélhetünk.¹⁰ A császári-királyi hadsereg számára a magyar ezredek vonatkozásában a „tervszerű létszámgazdálkodásról” egészen a neoabszolutizmus korszakáig nem, vagy csak nagy vonalakban lehetett szó.¹¹

Julius Haynau tábornagy viszont már 1849 júliusában instrukciót bocsátott ki arra vonatkozóan hogy a magyarországi újoncozásnak a jövőben ugyanazokon az alapokon, tehát az összeíráson kell nyugodnia, mint a Lajtán túli tartományokban.¹² Végül az 1857-es császári pátens rendelte el a népszámlálást, amit árulkodó módon előbb a 14–20 éves fiúk, fiatal férfiak összeírásával kellett kezdeni.¹³ Magát a modern értelemben vett hadkiegészítés fogalmát tehát igen jelentős megszorításokkal lehet csak alkalmazni a 19. század második feléig. Használatát viszont az indokolja, hogy e gyűjtőfogalom¹⁴ segítségével le lehet fedni a hadsereg személyiállomány-pótlásának több módját is, vagyis az önkéntes szolgálatvállalást (toborzást) és az újoncozást, a katonaállítást, a sorozást egyaránt.

⁷ Őri 2002. 45. o.

⁸ Ebben az összefüggésben ez pusztán azt jelenti, hogy „nem magyar” alakulat. A cseh, osztrák, galíciai gyalogezredek összefoglalóan németnek nevezték a császári-királyi hadseregben.

⁹ Wrede 1898. 101. o.

¹⁰ Balogh György szerint az 1831. évi katonaállítás már az összeírási rendszer alapján történt, mivel a megyék járasonként és helységeként összeírást készítettek azokról, akiket „a törvény [vagy inkább a szokásjog] nem mentett fel”. Balogh 1983. 34–36. o. Az ekkor bevezetett sorshúzásos rendszer Balogh állításával szemben nem feltételezi az összeírást is. A konskripciósi rendszer központilag elrendelt összeírást jelent, melyet a hadsereg közreműködésével és ellenőrzésével hajtanak végre, és ez a szisztéma a Magyarországon 1831 után is zajló szabad toborzással sem lett volna kompatibilis. Az is valószínű, hogy a megyei összeírások szempontrendszere országosan korántsem volt egységes.

¹¹ A hadsereg az ország által kiállított újoncokat igyekezett tervszerűen elosztani az egyes alakulatok között, azonban naprakész népesedési adatok és kiszámíthatóan érkező újonckontingensek nélkül a cs. kir. haderő csak a már besorozott állomány célszerű felhasználásáról gondoskodhatott.

¹² *Instruction für die in Ungarn jetzt zu bewirkende Conscription und Recrutirung*. Pest, 1849. Nyomtatvány. ÖStA KA KM 1849 K 51 10/1.

¹³ Dányi 1993.

¹⁴ Bár a német nyelv ismeri a *Heeresergänzung* fogalmát, az angol *Recruitment* már jóval kevésbé alkalmas gyűjtőfogalomnak, mivel jelentéstartalmában inkább a toborzáshoz, vagyis az önkéntes szolgálatvállaláshoz áll közelebb.

E rövid szemantikai kitérő után próbáljuk meg Stromfeld Aurél nyomán¹⁵ felsorolni e „katonai igazgatási tevékenység” különféle formáit, rendszereit! Nem öncélú ez a rendszerezés, mivel így mérlegre tudjuk tenni akár a Monarchia vezetésének, akár a rendek elképzeléseinek valóságalapját és hosszútávú következményeit a hadkiegészítés szempontjából.

A történelem folyamán az antik Rómától kezdve napjainkig általában három irányban kezdenek gondolkodni az államférfiak és katonai vezetők, ha olcsó, ütőképes és esetleg még nagy létszámú haderőt is szeretnének. (Ezek közül a követelmények közül azonban egy közismert *bonmot* mintájára egyszerre talán csak kettő valósulhat meg.) Az első megoldás a lehetőségek közül a *zsoldos hadsereg*, mely kizárólag önkéntesekből áll, akik rendszerint hosszú időre kötelezik el magukat a katonamesterség mellett. Komoly előnye, hogy a zsoldosok alaposan kiképezhetők, és megkímélik a termelő gazdasági szektorok munkaerőjét. A hivatásos katona elvesztése, ha esetleg még idegen is, nem borzolja fel különösebben a közvéleményt. Hátránya, hogy a zsoldost – mint minden igazi szakembert – jól meg kell fizetni és könnyen lehet, hogy akár odébb is áll, ha jobb ajánlatot kap. A zsoldoshadsereg tehát természeténél fogva drága és kis létszámú. Nagy problémája még ennek a megoldásnak, hogy egy véres háborúban gyorsan felmorzsolódik és azonnali pótlása szinte lehetetlen. Kizárólag hivatásosokból nem is lehetséges háborús kereteket, pótalakulatokat létrehozni.

Az összeírásos, avagy *szelektív hadkiegészítési* modell általában nem önállóan, hanem a zsoldoshadsereg mellett létezett.¹⁶ Ennek a szisztémának az a lényege, hogy a népeséget összeírták, különféle társadalmi és gazdasági szempontok szerint csoportosították, és a leginkább „nélkülözhetőnek” ítélt népréteget igyekeztek katonai szolgálatra kényszeríteni. Az összeírást először a 16. századi Svédországban, majd a Porosz Királyságban vezették be, később az osztrák és cseh örökös tartományokban a Monarchia is bevezette, de erről majd bővebben szólunk. Ez a rendszer kétségtelen előnyei mellett komoly negatívumokkal is járt. Ezeket Stromfeld bő egy évszázaddal később így összegezte: „Az összeíró rendszernek az a hátránya, hogy a műveltebb és gazdagabb néposztály a fegyveres erőben képviselve nincsen, tehát a fegyveres hatalom erkölcsi értéke kicsi.”¹⁷ Problémát jelentett még, hogy az összeírt és katonáskodásra „ítélt” alattvalók általában élethosszig vagy megrokkánásig szolgáltak és pótlásukra csak ez után került sor, vagyis a hadsereg személyi állománya általában előregedett, és nem volt lehetőség valódi tartalékos állomány kialakítására.

A harmadik megoldás az *általános hadkötelezettség* volt, mely azonban már túlmutat a kutatás és a tanulmány időhatárain, hiszen ez a Magyar Királyság területén az 1868. évi XL. törvénycikk erejével került bevezetésre. Ennek alapelve roppant egyszerű, mivel kimondja, hogy minden 20. életkorba lépett férfi állampolgár katonai szolgálattal tartozik. Helyettes

¹⁵ Stromfeld 1913.

¹⁶ Némi terminológiai zavart okozhat, hogy a 19. század elején, közepén a *conscriptio* (szó szerinti jelentése: összeírás) fogalommal a francia típusú sorozást, az általános hadkötelezettséget jelölték. Lühe 1833. 246. o.

¹⁷ Stromfeld 1913. 41. o.

állítására vagy a szolgálat pénzbeli megváltása tilos, továbbá függetlenül a besorozott társadalmi státuszától, kizárólag egészségügyi okokból képzhető el felmentés.

Bár a Francia Köztársaság törvényhozói ezt az alapelvet már 1793-ban lefektették a híres augusztus 23-i *levée en masse*¹⁸ rendelettel, a huszadik századot megelőzően sem gazdasági, sem társadalmi, sőt katonai okokból sem volt szükséges illetve lehetséges milliók behívása, felszerelése, kiképzése és harcra vetése.

Az általános hadkötelezettség egyik leágazása a milícia-rendszer, melyben egy nagyon csekély létszámú hivatásos mag mellett az állományt lényegében civilek alkotják, akik csak igen rövid kiképzést kapnak, melyet időnként felfrissítenek, így a hadsereg fenntartásának költségei minimálisak. A milícia-rendszer természetéből fakadóan elmosza a határvonalat a katonák és a polgárok között. Ezt csak speciális helyzetű országok engedhetik meg maguknak, amelyek eleve lemondanak a támadó háborúról, mint például Svájc. A magyar nemesi felkelés tulajdonképpen milícia-rendszerű általános hadkötelezettséget jelentett egy társadalmi csoportra, a nemességre nézve.

A 19. század végére azonban az európai hatalmak (Nagy-Britannia kivételével) az általános hadkötelezettség egyik módját, az ún. keretrendszert voltak kénytelenek bevezetni. Ennek során a férfilakosság háború esetén szinte kivétel nélkül köteles szolgálni életkorának és fizikai állapotának megfelelő módon, és egy-egy korosztályból a parlamentek által megszavazott újonckvóta szerint békeidőben is százezrek teljesítettek katonai szolgálatot.¹⁹

A magyar rendiség álláspontja a császári hadsereg magyar ezredeire vonatkozóan lényegében az volt, hogy ezeket az alakulatokat zsoldosereggként kell kiegészíteni, és a magyar nemesség csak rendkívüli esetben volt hajlandó *ad hoc* jelleggel, megfelelő politikai ár mellett újoncokat adni. Az állandó hadkiegészítéstől (és a hadiadó emelésétől) azonban valószínűleg nemcsak azért zárkóztak el a rendek, mivel az eseti segélyként *adható* újoncokban hatalmi ütőkártyát láttak, hanem aggályosnak találták a császári hadsereg „túlzott” megerősítését. „De kétséget nem szenved, hogy az állandó sereg folytonos szaporítása s békeidőben is fentartása szintén aggodalommal tölté el a rendeket. Tudták ugyan, hogy az erőszakos rendszabályoktól idegen, a nemzet iránt jó indulatú királyné kormánya alatt nincs mit tartaniok attól, hogy a hadsereg a nemzeti jogok elnyomására alkalmaztassék. De a bizonytalan jövődjö tekintetében, kivált visszagondolva ama véres zsarnokságra, melyet a hadsereg az országon s nemzeten a múlt korban elkövetett, lehetetlen volt némi aggodalommal nem tekinteniük a békeidőben is fegyverben tartott nagy számú zsoldos seregére” – írta erről Horváth Mihály.²⁰

¹⁸ A rendelet vitájában Danton már a totális háború elveit feszegette, melynek értelmében a nőlen férfiak harcolni mennek, a nősök a hadüzemekben dolgoznak, a nők, a gyerekek és az idősök pedig különféle kiegészítő munkákkal és szolgálattal segítik a hadsereget, vagyis az egész társadalom a háború szolgálatában állna. *Blanton* 2009. 9. o.

¹⁹ *Stromfeld* 1913. 41–42. o.

²⁰ *Horváth* 1878. 363. o.

A korszak hadkiegészítésének kérdéséhez tehát igen sokféleképpen közelíthetünk. Először a jogi hátteret vesszük szemügyre.

Az állandó hadsereg és újoncozás törvényi háttere

Poór János²¹ és Zachar József²² igen magas színvonalon és alaposan foglalták össze a korszak magyar hadügyére vonatkozó országgyűlési határozatokat. Ezeket azonban magam csak igen röviden érintem, mert az 1740-es évektől a katonaállítások napi gyakorlata és a hatályos törvények előírásai között áthidalhatatlan szakadék húzódott. Jelenleg folyó és jövőbeli kutatásom sokkal inkább a praxisra kíván rávilágítani és nem a már mások által alaposan kibontott jogi hátérrel (vagy fikciókkal?) szeretne foglalkozni. A túlzottan formális, jogi megközelítés miatt sok korabeli katonaállítás egyszerűen a történettudomány radarja alatt maradt.²³ Törvényi felhatalmazás, országgyűlési határozat nélkül újoncoztak például a hétéves háború alatt (1756–1763), de az 1771. évi katonaállítás, illetve a napóleoni háborúk vége felé történő, 1813–1815 között folyó tömeges sorozások is így történtek. Más szóval, a Habsburg politika abszolutisztikus korszakaiban is folyt hadkiegészítés, melyről azonban országgyűlés és azt kísérő látványos politikai viták híján vajmi keveset tud a történeti köztudat. Ez alól a II. József által elrendelt három katonaállítás a kivétel, melyeknek nagy szerepe volt a jozefinizmus bukásában. A „kalapos király” által követelt újoncok azonban nem pusztán magából a törvénytelen eljárásból fakadóan váltottak ki felháborodást és ellenállást, hanem összeadódtak az országot és a rendeket ért többi sérelemmel, így az összeírással, a nyelvrendelettel és a közigazgatási reformmal, illetve a török háborút kísérő kényszerű beszolgáltatásokkal és más terhekkel.²⁴

Ennek ellenére mindenképpen meg kell említenünk az 1715. évi VIII. törvénycikket,²⁵ melyről már Szabó Dezső tisztázta 1910-es tanulmányában, hogy ebben szó sincs az állandó hadsereg magyarországi bevezetéséről, mindössze az országra eddig is önkényesen kivetett hadiadó (*contributio*) „legalizálásáról” szól. A rendek elismerték, hogy a nemesi felkelés immáron nem elegendő az ország védelmére, ezért: „minden eshetőségre erősebb és úgy benszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért

²¹ Poór monográfiájában az 1796 és 1812 közötti időszak országgyűlési vitáit veszi górcső alá a hadiadóra és újoncokra vonatkozóan, de igen bőséges bevezetőt kapunk a középkortól kezdve a 18. századig a hadi vonatkozású törvénykezésre is. *Poór* 2003.

²² *Zachar* 2004.

²³ Jó példa erre Balogh György monográfiája a Heves megyei újoncállításról, mely táblázatban foglalja össze és összesíti az 1741 és 1840 között az országgyűléseken megajánlott újoncokat (mely 212 662 főre rúg), de később kénytelen konstatálni, hogy a háborús években nemcsak „törvényes” módon zajlott katonaállítás, így ez a létszám jóval nagyobb. *Balogh* 1983.

²⁴ *Marczali* 1888. 523–545. o.

²⁵ A századfordulón Heltai Ferenc (akkori parlamenti képviselő) tárgyalta a hadügyi törvénykezést 1715 és 1840 között. A mű azonban inkább csak felsorolja, mintsem elemzi ezeket a cikkelyeket. *Heltai* 1903.

az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hova tudomás szerint különben is tartozik) kell határozni”²⁶

A törvény tehát vajmi kevés konkrétumot árul el erről a „rendes katonaságról” avagy az állandó hadseregről. Leszögezi, hogy ennek van magyar komponense („benszülöttek”), de a kiállítás, kiegészítés módjáról semmit sem tudunk meg. Ebben az időszakban ez a rész a császári haderőnek igen szerény hányadát alkotta. 1715-ben mindössze hat alacsony létszámú és meglehetősen változékony szervezetű huszárezredet és egyetlen hajdúregimentet számlált. Ezek toborzással történő kiegészítése nem okozhatott gondot a török háborúban kivérezett országnak sem. (A Monarchia örökös tartományaiiban ugyanakkor már az 1690-es évektől kíméletlen újoncozás folyt a török háború, majd a spanyol örökösödési háború veszteségeinek pótlására.) A törvényhozók tehát vajmi kevés figyelmet fordítottak erre a kérdésre. Egy újabb háborús periódus bekövetkeztével, az 1730-as évektől kezdve a magyar regimentek száma folyamatosan gyarapodott. Az igazi „robbanás” azonban az 1741-ben a 63. törvénycikk erejével megalapított hat nemzeti gyalogezreddel (*Ungarische National Infanterie Regimenter*) következett be, melynek révén a magyar hajdúregimentek száma kilencre nőtt. Ez volt a magyar rendek híres „*Vitam et Sanguinem*” ajánlata, melynek keretében 21 662 gyalogost és 5322 portális lovas ajánlottak meg.²⁷ Ekkor született meg az a cikkely, mely a hadkiegészítést illetően lefektette a rendek jogi álláspontját. Az 1741. évi LXIII. törvénycikk 2. § kimondta: „Azon, ez irányban külön kifejezett óvás mellett [ajánlották meg az újoncokat], hogy akár a fölkelés tartama alatt, akár megszüntével az ezekben bármiképen felmerülő fogyatékok betöltésére és újonczok állítására a karok és rendek semmi szín alatt ne köteleztessenek és soha ne legyenek kötelezhetők.” Elmondhatjuk azonban, hogy az ezt követő évtizedekben éppen ez a rendelkezés maradt írott malaszt. A kor politikai kultúrájában bevett „necessitas”-ra, vagyis sürgető szükségre – az érvényben lévő törvények és szokások, de akár erkölcsi normák átmeneti felfüggesztésére,²⁸ általában a „nemzetközi helyzet fokozódására” – való tekintettel és hivatkozással az uralkodók az országgyűlés összehívása és annak törvényben rögzített beelegeyzése nélkül újonczok állítására kötelezték a vármegyéket és a törvényhatóságokat.

²⁶ Ezer év törvényei: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500008.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D23> (A letöltés időpontja: 2021. február 19.) A katonallítást is érintette később a harmadik paragrafus, mely kimondta, hogy a hadiadó kivetéséről az „ellenséges betörésnek rendkívüli” esetén nem kell országgyűlést tartani, hanem az ország főméltóságainak gyűlésén is születhet erről döntés. A későbbiekben ilyen konkurzusokon ajánlottak nemcsak adót és egyéb felajánlásokat, hanem újonczokat is 1778-ban és 1792-ben is a magyar politika legfontosabb szereplői Mária Teréziának, illetve I. Ferencnek.

²⁷ Az 1741. évi katonallítás egyik jogi „aknája” abban állt, hogy a „portális katonaság” terminológia újrafelfedezésével fegyvert adott a nemesi adómentesség és más privilégiumok ellen érvelő aulikus gondolkodóknak, akik közül Michael Piringer 1810-es években megjelent kétkötetes műve a legszínvonalasabb. Piringer 1810, 1816. A portális vagy telekkatonaság fenntartására vonatkozó nemesi adókötelezettség nemrég még vita tárgya volt történeiszaink között (lásd *Szijártó* 2010. 476–477. o.), de a hadkiegészítés működését illetően ez a kérdés nagyrészt elvi jelentőségű.

²⁸ Nagy 2020. 175. o.

Ezekre a gyalogos regrutákat követelő királyi leiratokra és helytartótanácsi utasításokra, melyek II. József társuralkodásától, majd egyeduralmától kezdve egyre parancsolóbb hangvételűek lettek, a vármegyék a Helytartótanácsnak címzett ünnepélyes válaszaikban meghajoltak az uralkodói akarat előtt, de sok törvényhatóság a fenti paragrafusra hivatkozva adott hangot fenntartásainak. Maga gróf Esterházy Ferenc kancellár is ezt a törvényt hozta szóba József császárnak, amikor az 1778-as újonckövetelés kapcsán törvényességi aggályait hangoztatta.²⁹ E törvény egészen 1848-ig a magyarországi katonaaállítás alapvető jogi fundamentuma maradt.³⁰ Figyelemre méltó, hogy a bajor örökösödési háború kitörésekor és a katonai helyzet romlásakor a vármegyék 1778 nyarán a kért 12 000 helyett a magyar gyalogság számára 13 744 újoncot ígértek! A huszárezredek hadkiegészítését és pótlóvázását ugyanakkor az arisztokrácia és főpapság vállalta magára. Utóbbiak 1779-re 3025 teljesen felszerelt lovast bocsátottak a hadsereg rendelkezésére.³¹

Itt kell röviden kitérnünk a Habsburg Monarchia osztrák és cseh részein 1770-ben elrendelt, majd egy évtizednyi munkálatok után 1781-ben bevezetett összeírásos rendszerre. Az 1763. február 15-én megkötött hubertusburgi béke értelmében – a Monarchia hatalmas emberi és anyagi áldozatai dacára – a poroszok végül megtarthatták Sziléziát és Glatz grófságot. A birodalom igazgatását és pénzügyeit az 1749-ben bevezetett Haugwitz-reformok jelentősen központosították és modernizálták, de a háború hatalmas terheit ez az új rendszer sem tudta tartósan elviselni. Az összezsepás csúcspontján, 1761 végén Bécs a tönk szélére került, és kénytelen volt akkor lefaragni a hadi kiadásokat, amikor a legnagyobb szükség lett volna csapatokra. Egyedül abban az évben több mint 44 millió guldent költöttek a hadseregére, melyből jó pár milliót a toborzás költségei emésztettek fel.³²

A tarthatatlan helyzet miatt hamarosan a birodalom irányítói gyökeres változtatásokra kényszerültek. Nagy Frigyes káprázatos sikerét, hogy egy hatalmas európai koalícióval szemben végül sikerült megvédenie hódításait, sokan a Porosz Királyság hatékony hadkiegészítési rendszerének tulajdonították. A fiatal királyság második uralkodója, I. Frigyes Vilmos már 1714. május 9-i ediktumában kinyilvánította, hogy „a fiatal legények, legyének akár városiak vagy vidékiek, születésüknél fogva és az Úristen örök rendje és parancsolata szerint javaikkal és életükkel³³ szolgálni tartoznak”.³⁴ 1717-től kezdve a hadsereg (pontosabban minden századparancsnok) regisztrálta a katonáskodásra alkalmas alattvalókat állomáshelye környékén. 1733 és 1735 között több királyi rendelet látott napvilágot a királyság

²⁹ *Lázár* 2018b. 175. o.

³⁰ Az 1840. évi II. tc., mely 38 000 újonc megajánlásáról rendelkezett, hivatkozva az előzményekre: az 1807:I. tc. az 5-ik, az 1808:VI. tc. az 1-ső és az 1830:VII. tc. szintén az 1-ső §-aiban leszögezett biztosítékok mellett adta a katonákat.

³¹ Schwicker szerint hasonlóan lelkes felajánlásokat tettek az erdélyi rendek is, és a szász városok egyedül 600 huszárt állítottak ki. *Schwicker* 1878. 507. o.

³² A garnizon-csapatokra, tüzérségre, fegyverekre, illetve a pótlóvázásra és toborzásra összesen 26 milliót kellett költeni, míg a tábori hadseregek fenntartására és ellátására „mindössze” 18 milliót. *Duffy* 2003. 104–105. o.

³³ „mit Guth und Bluth”

³⁴ *Fiedler* 2005. 115. o.

különböző tartományait illetően, hogy minden ezred számára a lakosság szám arányában kiegészítési területet (*Enrollierungskanton*) kell kijelölni. Egy kanton nagyjából 5000 és 8800 háztartást („tűzhelyet”) foglalt magába, és azokat tovább bontották századkörzetekre. Az ezeken a területeken élő férfialakosság³⁵ katonai szolgálattal tartozott a hadseregben, de békeidőszakban is pusztán a fogyatkozás pótlására átlagosan évi 60 főt hívtak be kantononként.

Bécsben a kantonrendszer bevezetésének legfőbb szószólója a trónörökös, József főherceg (1765-től német-római császár és társuralkodó), illetve befolyásos katonai tanácsadója, Lacy tábornok volt. Velük ellentétben Kaunitz kancellár az osztrák hagyományokkal összeegyeztethetetlennek tartotta a hadkötelezettség bevezetését, melyet „rabszolgaságnak” nevezett. Kaunitz nézetei szerint Nagy-Britannia és Hollandia mintájára a gazdaságot kellett volna annyira megerősíteni, hogy a hadsereg inkább a német fejedelemségektől kölcsönzött „bérregimentekre” tudott volna támaszkodni, továbbá a Katonai Határőrvidék emberanyagának³⁶ még kíméletlenebb kihasználása révén kellett volna a hiányokat pótolni.³⁷ A vitában József és Lacy kerekedett felül, bár Mária Terézia sohasem rejtette véka alá ódzkodását a porosz szisztémától. 1765-ben József – immáron társuralkodóként – nekiláthatott a hadsereg „poroszosításának”. 1770 márciusában elrendelték a lakosság katonai célú összeírását, először csak az osztrák és cseh örökös tartományok területén. Az összeírás és az egyéb szervezési feladatok – melyeket a civil és katonai hivatalnokoknak együttműködve kellett végezni – azonban annyira elhúzódtak, hogy a 37. német szervezeti típusú gyalogezred csak 1781-ben kapta meg végleges hadkiegészítési körzeteit az osztrák és cseh tartományokban. A rendszert fokozatosan kiterjesztették az újonnan megszerzett tartományokra is, így 1776-ban Galíciára, majd 1779-ben az Inn-negyedre és 1787-ben Bukovinára.

Az ezredek körzeteit továbbosztották 16 századkörzetre, de utóbbiak 1807-től megszűntek és az egész egy egységgé vált. A körzetek népességét összeírták egy nyilvántartó könyvbe, és a katonai adminisztrációt segítette a kötelezően bevezetett házsámozás is. Minden év tavaszán az ezzel megbízott tiszt beutazta a körzetet és aktualizálta a listát. A lakosságot nemcsak megszámlálták, hanem társadalmi és vagyoni helyzet szerint osztályozták is. A katonai szolgálatra kijelöltek³⁸ általában a 17 és 40 év közötti, szegény földművesek voltak,

³⁵ A szolgálat alól az egyházi személyek, a földműves családok egyetlen fiúgyermekéi, a 10 000 tallérnál magasabb jövedelműek fiai és a manufaktúrák munkásai élveztek felmentést, míg Berlin és Potsdam polgárai mentesek voltak a szolgálat alól. *Guddat* 2011. 236. o.

³⁶ A magyar korona részeiből kiszakított horvát, szlávón, bánáti és erdélyi határőrvidékek hadkiegészítési rendszere gyökeresen eltért a többi tartományétól, hiszen ezek a részek teljesen militarizált területek voltak. „Szabad” státuszuk fejében a 18 és 60 év közötti férfialakosság kötelezően katonai szolgálattal látott el. Kicsiny népessége ellenére a Katonai Határőrvidék óriási részt vállalt a birodalom háborús erőfeszítéseiből. Az erdélyi határőr-rendszer megszervezése után nagyjából 50 000 főt tudott mobilizálni a napóleoni háborúk idején.

³⁷ *Hochedlinger* 2003. 293. o. és *Hochedlinger – Tantner* 2005. XI–XIII. o.

³⁸ A katonai szolgálat alól mentesítettek rétege meglehetősen széles volt: ide tartoztak a nemesség és pap-ság, hivatalnokok és honoráciorok és az ő gyermekeik. Volt továbbá egy meglehetősen szubjektív kategória is, melynek értelmében mindazok, akik földművesként, a bányákban, vashámorokban és más üzemekben, illetve a hajógyártásban „nélkülözhetetlenek”, szintén mentesítettek voltak. *Wrede* 1898. 101. o.

akik elvileg 25 évre, gyakorlatilag élethossziglan a hadsereg tagjai lettek. Akiket alkalmasnak találtak és összeírtak, de egyelőre nem volt rájuk szükség, szintén a hadsereg tagjai lettek, akiket bármikor behívhattak.³⁹

A „német” lovasság és a tüzérség hadkiegészítése 1781-től a „konskribált területekről”, vagyis az örökös tartományokból szintén az összeíró rendszer alapján történt, de a főhadparancsnokságok közbeiktatásával. Az ezredparancsnok jelentette a szükséges újonclétszámot a területileg illetékes főhadparancsnokságnak, mely a gyalogezredekén keresztül intézkedett a fizikailag alkalmas újoncok kiválasztásáról, akiket a lovas- vagy tüzérezredekhez irányítottak.⁴⁰

Engedély és 150 forintos kaució nélkül egyik összeírt sem hagyhatta el tartósan körzetét, de vannak adataink, hogy a cseh tartományokból többen Magyarországra és Erdélybe menekültek a katonáskodás elől.⁴¹ Anyagi megfontolásokból a századok létszámából 40 főnek engedélyezték, hogy tartósan távol maradjon szabadságon, akárcsak a porosz rendszerben.⁴²

A császári-királyi hadsereg összeírásos és szelektív hadkiegészítési rendszere meglepően tartósnak bizonyult, és egészen az 1868. december 5-én kihirdetett véderőtörvényig érvényben maradt.⁴³

Annak ellenére, hogy a magyar vármegyék, szabad kerületek és királyi városok rendre kiállították a kért újoncokat, a társuralkodóként 1765-től, egyeduralkodóként 1780-tól a hatalmat gyakorló II. József (és elsőszámú katonai tanácsadója, gróf Lacy tábornagy) elégedetlen volt a hadkiegészítés magyarországi elvi alapjaival.⁴⁴ A magyar különállás azonban ebből a szempontból is fennmaradt, mivel az „összeírásos” szisztéma itteni bevezetésétől Bécs egészen 1784-ig visszariadt, és végül a császár a halálos ágyán a jozefinizmus majdnem egész művét visszavonta. Az ország különállását és külön kormányzatát az 1791. évi X. törvénycikk mondta ki ezekkel a szavakkal: „Magyarország, a hozzá kapcsolt részekkel együtt, szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg (bele értve mindenféle kormánysszékeit) független, azaz semmi más országnak vagy résznek alá nem vetett, hanem saját állami léttel és alkotmányával bíró, [...] tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem

³⁹ Hollins 1998. 4–8. o.

⁴⁰ Nagy-L. 2013. 181. o.

⁴¹ Amint 1794 körül egy névtelen jelentés megállapítja: „Mindeközben szükséges legalázatosabban megjegyezni, hogy mind a törökök elleni hadjárat, mind a jelenlegi háborúk kezdetén a legdaliásabb legények az osztrák tartományokból csaposként és kézművesként („als Kellner und Handwerkleute”) Magyarországra menekültek, mivel ezek ott [a besorozás alól] szabadok voltak.” ÖStA KA ZSt Militär Hofkommission Nostitz-Rieneck VII. f. 105. (Karton 11).

⁴² Wrede 1898. 102. o.

⁴³ Uo. 109. o.

⁴⁴ Lacy szerint az ekkor fennálló 11 magyar gyalogezred a hadkiegészítésük miatt „rendkívül rossz minőségű, az újoncok részben koldusokból, részben idegenekből, részben az aljanépből áll, akik-től nem remélhetünk semmit, és az [ellenségnek] sincs félnivalója tőlük”. Beales 2013. 488. o. Lacy és József megvetését azonban valószínűleg inkább a makacs magyar különállás vívta ki, mintsem a magyar gyalogság és huszárság valós harci teljesítménye és fegyelme.

pedig más tartományok módjára igazgandó és kormányozandó ország.”⁴⁵ Ez az alapelv jól tükröződött a hadkiegészítésben is, mivel a Monarchia tartományait ebből a szempontból „rég összeírt” illetve „nem összeírt” módon tartották számon.⁴⁶

A tereziánus és jozefinista korszak abszolutizmusát visszarendeződés és kompromisszum követte II. Lipót trónra lépésekor (1790), majd I. Ferenc uralmától (1792). Az ezt követő évtizedek során egészen 1813-ig a magyar rendek visszanyerték beleszólásukat a hadkiegészítés kérdésébe. Mindez azonban nem feltétlenül jelentett hátrányt az uralkodónak és a császári-királyi hadseregnek, ha csak a számokat nézzük. Az 1796. évi II. törvény erejével, mely szabad ajánlatként „a nagy tüzzel folyó francia háborúra való segedelem gyanánt, a háromszáznegyvenezer főnyi császár-királyi hadsereg föntartására ötvenezer katonajoncot, kétmillió negyvenezer mérő rozsot, nyolcvanezer ló eltartása czimén hárommillió hetvenhatezer mérő zabot; huszezer ökröt és tizezer lovat” adott. A magyar rendiség tehát (tetemes egyéb felajánlás mellett) kemény tárgyalások után, de végső soron önként ajánlott meg annyi újoncot, amennyit Bécs azelőtt és azután soha sem kért.

Az 1802. évi pozsonyi országgyűlésen a királyi propozíciókban azonban az udvar Károly főherceg nyomására ismét kísérletet tett az újoncozás szabályozására, a kiszámítható hadkiegészítés megteremtésére. Ezúttal nem az összeírás bevezetését kellett visszaverniük a rendeknek, hanem a megszabott szolgálati idő, a kapituláció bevezetését, melyet a birodalom „összeírt” részein már életbe léptettek, a gyalogságnak 10 évben, a többi fegyvernemnél 12 esztendőben. Miért is volt ez komoly kihívás a rendek jogait illetően? Erre az a válasz, hogy a megszabott szolgálati idő leteltével leszerelő katona pótlásáról gondoskodni kellett. Az országgyűlési megajánlások, a rendek által esetleg borsos politikai áron adott subsidiumok helyett tehát immáron automatizmusok léptek volna életbe, mivel a „magyar hadsereg”, vagyis az 1802. évi I. törvényben meghatározott 64 000 fő⁴⁷ pótlására ennek értelmében évi 6043 főt kellett bevonultatni békeidőben is. Ezen a diétán az országgyűlési nemesség, a politikai elit időlegesen elfogadta ezt a szabályozást, ám ez a behódolás kizárólag a következő országgyűlésig, időlegesen történt, és az első adódó alkalommal – kihasználva a Monarchia nehéz külpolitikai helyzetét – vissza is vonták. Az 1807. évi I. törvény erejével a rendiség elérte a kapitulációs rendszer eltörlését és a „szabad toborzásra” való visszatérést. A napóleoni háborúk százezres tömeghadseregeinek korában a magyar rendek még azon az állásponton voltak, hogy bármilyen nem önkéntes katonai szolgálat, vagyis erőszakos katonaillesítés „ellenkezik az ország alkotmányával, a nemzetnek természeti tulajdonságával, a belső bátorsággal [közbiztonsággal], sőt a hazának külső bátorsága fenntartásával is”. Az országgyűlés lényegében 1807-től a hadkiegészítés gondját békeidőben ismét a hadsereg

⁴⁵ Ugyanezen az országgyűlésen a hadsereg kiegészítésére vonatkozó (LXVI.) törvénycikk 6000 újonc állítását határozta el, de „az 1741: LXIII. törvénycikkben kifejezett föltételek és biztosítékok alatt”.

⁴⁶ Az osztrák és cseh örökös tartományokban 1770-ben porosz mintára elrendelt összeírásra lásd Lázár 2018b és Hochedlinger – Tantner 2005.

⁴⁷ Ekkorra már a császári-királyi hadsereg – az Erdélyből és a Katonai határőrvidékről kiállított alakulatokat nem számítva – 12 magyar gyalogezredet és 11 huszárezredet foglalt magában.

tolta, annyi kiegészítéssel, hogy az ország évi 200 000 forinttal hozzájárult a toborzás költségeihez. Ugyanakkor teljesen törvényes módon, országgyűlésen 1807-ben és 1808-ban nem kevesebb, mint összesen 32 000 újonc kiállításáról döntött a császári-királyi hadsereg magyar ezredei számára.

Az 1809-ben a Magyar Királyság területén érvényes toborzási szabályzat 1848-ig érvényben maradt. A ferenci abszolutizmus átmeneti időszakában, 1813 és 1825 között az udvar ismét visszanyúlt Mária Terézia és II. József politikájához, és rendeleti kormányzás keretében követelt újoncokat (is), bár a nyílt szakítást a magyar alkotmánnyal nem kockáztatta meg.⁴⁸

Ferenc király végül 1825-ben jobbnak látta – elsősorban az újoncok megajánlása miatt – összehívni az országgyűlést, miután az 1821-es törvénytelen újoncozás ellen több vármegye nyílt ellenállást tanúsított.⁴⁹ A reformkor kezdetén a vármegyei követutasítások már egyértelműek voltak: az újoncmegajánlás és az adóemelés kizárólag országgyűlésen történhet, ahogy Nógrád megye követutasítása megfogalmazta: „A katonai állításnak s a közadók felemelésének egyedül az országgyűlésen való megtörténhetéséről szóló törvények világosak és minden kétségen kívül valók lévén, követ uraknak szoroson meghagyatik: hogy valamint ezen tárgyról szóló, úgy semmi egyéb sarkalatos constitutionális törvényeknek semmi nemű változtatásába [...] ne ereszkedjenek.”⁵⁰

Az 1830/31. évi országgyűlésnek azonban egy fontos kérdésben meg kellett hátrálnia a hadsereg követeléseit, vagy inkább a korszellem előtt. A megajánlott 28 000 újonc immáron szabott ideig, 10 esztendeig szolgált, de a leszerelték éves pótlásáról, ellentétben az 1802 és 1807 közötti időszakokkal, többet nem esett szó.⁵¹ A kérdés éppen tíz év múlva, az 1840. évi diétán került elő, ahol a tíz év után leszerelő állomány pótlására ismét 28 000 főt szavaztak meg. A két országgyűlési felajánlás között azonban kizárólag toborzás folyhatott a hadsereg részéről, a megyék újoncállításra nem voltak kötelezhetőek. Háború kitörésekor, pontosabban „csak [a király] örökös országainak ellenséges megtámadtatása esetén” az ország 20 000 katonát tartozott kiállítani.

Ha tehát a hadkiegészítés rendszerére, hétköznapi működésére, a hadkötelezettek pontos körére vagyunk kíváncsiak, a *Corpus Iuris*ban hiába keressük a választ. Az 1848-ig külön kormányzott Erdély még kirívóbb példája a törvények és a valóság közötti ellentmondásnak. Tihanyi Lajos szerint: „Erdélyben az 1751.V. törvénycikk kimondja, hogy a hadi segélyt az országgyűlés szavazza meg. Ez a rendelkezése azonban a törvénynek csak írott malaszt

⁴⁸ Erre az abszolutisztikus időszakra lásd Soós 2007.

⁴⁹ Ferenc király 1821. május 4-én Troppauban kiadott rendeletében az 1813-ban és 1815-ben rendeleti úton követelt 90 000 újonc 30 000, majd 28 000 főre módosított hátralékban maradt kiállítását követelte a rendektől.

⁵⁰ Tihanyi 1906. 406. o.

⁵¹ A szolgálati időt az állított újoncok esetén az Udvari Haditanács már 1828-ban 14 évben maximalta, míg 1843-ban végül megtiltotta az élethossziglan tartó szolgálatot. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy a „csavargók” és más nemkívánatos elemek esetében az állított újoncot a hatóságok és a földesurak életfogytiglani katonáskodásra kívánták adni, bár ekkor már elvileg 10 év volt az országgyűlés által elfogadott szolgálati idő.

maradt, a mennyiben itt tényleg a completatio, a hadsereg évenkénti rendszeres kiegészítése volt divatban. Itt országgyűlési megszavazás nélkül egyszerűen a kormányszék titkos parancsára állították ki a törvényhatóságok (kötéllel fogdosván!) a katonákat.”

Kinek kellett katonáskodni és kinek nem?

A napóleoni háborúk időszakában született katonai tárgyú országgyűlési dekrétumok immáron kénytelenek voltak bizonyos kérdéseket az előző évszázad szándékoltan homályos törvényeivel szemben konkretizálni, a katonakötelesek csoportjait némileg közelebbről meghatározni. Történettudományunk máig adós ezeknek a törvényeknek és következményeiknek az elemzésével, melyek voltaképpen egy új korszak, a tömeghadseregek korának voltak előfutárai. Az 1802. évi országgyűlés után kiküldött országos deputációnak, bizottságnak a katonaaállítás törvényesítése miatt le kellett fektetnie az alapelvet, amely nem meglepő módon úgy hangzott, hogy „quicumque ad Contributionem conscriptus est, obligationi militandi subest”, vagyis a katonaaállítás terhét viselje az adózó nép.⁵² Ez a kirívó igazságtalanság már a korszakban is okozott lelkiismereti problémákat némelyeknél,⁵³ jóllehet az inszurrekcióban való szolgálattal elvileg a nemesség leróta a maga katonáskodási kötelezettségét. A távoli garnizonokban 10–12 évig, vagy éppen halálig tartó kemény katonaelet terhét azonban nem lehetett összehasonlítani a nemesi felkelések rövid ideig tartó, milíciászerű szolgálataival.

Az 1741-től kezdődő katonaaállítások folyamán magától értetődő volt, hogy a kiváltságos társadalmi rétegek, de bármely csekély vagyonnal vagy termelőeszközzel rendelkező egyén nem lehetett tárgya az újoncaállításnak. A mából visszatekintve könnyű megfedkezünk a korabeli élelmiszertermelés és a népesség fogyasztásának igen törekeny egyensúlyáról.⁵⁴ Bár Magyarországon ez már ritka volt a korszakban, a cseh-morva területeken még az 1770-es években is pusztító éhínség ütötte fel a fejét. Ebből a rendszerből még csekély számú munkaerő kivonása is veszélyekkel fenyegetett. Magyarország esetében azonban aggodalmat kelthetett a frissen betelepített egykori hódoltsági területek esetleges újbóli elnéptelenedése is. Általános szabályként oda kellett figyelni a törvényhatóságoknak, hogy újoncnak olyan személyeket adjanak, akik nem különösen fontosak az ipar és a mezőgazdaság számára, és ne veszélyeztessék az ország betelepítésének folyamatát sem, „mivel abban áll majd az állam és bármely földesúr igazi szerencséje”.⁵⁵ Az ideális újonc tehát nőtlen és vagyontalan

⁵² Révész 1953. 288. o.

⁵³ A jeles reformgondolkodót, Berzeviczy Gergelyt lehet itt elsősorban megemlíteni: Poór 2010. 59–62. o.

⁵⁴ A felvilágosodás egyik legnagyobb hatású politikai gondolkodója, Montesquieu is foglalkozott a kérdéssel. Az ő közgazdasági számításai szerint egy állam nem tarthat fenn nagyobb létszámú hadsereget, mint népességének 1%-a. A jeles francia filozófus és közgazdász érveit és számításait használta fel Kaunitz kancellár a József császár és Lacy tábornagy által kezdeményezett porosz mintájú hadseregreformmal szembeni érvelésében. Magyarország története 1989. 1472. o.

⁵⁵ Lázár 2018b. 170. o.

volt, illetve semmilyen szakmával vagy szaktudással sem rendelkezett, vagyis még a paraszti társadalomnak is a legalsóbb rétegéből származott.

A II. József által elrendelt összeírás eredményeképpen azonban a törvényhatóságok számára immáron rendelkezésre állottak listák a területükön élő nem nemes és vagyontalan fiatal férfiakról. Erre támaszkodva egészen pontos katonaaállítási listákat lehetett készíteni, melyről a Borsod vármegyében 1787-ben és 1788-ban lezajlott újoncozás tanúskodik. Ennek keretében Miskolc mezővárosában 500 főt vettek jegyzékbe, de így is nehézséget okozott a településre kirótt 24 újonc kiállítása.⁵⁶

A későbbi katonaaállítások folyamán azonban ezeket az immáron nem frissített józsefi összeírási íveket nem tudták felhasználni. Az 1802-ben (igaz, csak három évre) elfogadott rendszeres hadkiegészítés miatt azonban ismét felmerült az összeírás igénye, ezúttal szigorúan csak a nem nemes, más szóval az adófizető populáció tekintetében. Az újabb összeírás – mely 1805-ben⁵⁷ zárult le – eredményeit a hatóságok minden bizonnyal felhasználták a katonaaállítások során, de országos rendszer körvonalai ebből nem rajzolódnak ki.

A források szerint a reformkorban elvileg az önként katonának álltak adatait összevetették a települések ún. sorozási jegyzékeivel, amint arról az 1839 és 1841 között a cs. kir. 48. Gollner-gyalogezredben katonáskodó Petőfi Sándor katonai anyakönyvi lapja (*Grundbuchblatt*) tanúskodik. Ez a vizsgálat azonban nem lehetett valami alapos, a költő ugyanis két évvel „öregíthette” magát, mivel születési dátumát 1821-ben határozta meg a tényleges 1823-mal szemben.⁵⁸

A szakirodalom szerint már a 18. század vége felé a falusi plébániák anyakönyveit is felhasználták a katonakorú (általában 17 és 24 év közötti) férfiak körének meghatározására.⁵⁹ Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy pontosan mikortól alkalmazták ezt a módszert, mely feltételezte a helyi plébánosok vagy lelkészek közreműködését, még a jövőbeli kutatás feladata.

A Heves vármegyei újoncállításokról írott monográfia azonban jól mutatja be azt, hogy a francia háborúk kitörése után, majd az 1796-os nagyszabású sorozások miatt a nincstelenekre és deklasszáltakra támaszkodó hadkiegészítési rendszer egyre kevésbé volt fenntartható.⁶⁰ A tömeges katonaaállítások során a megyék és törvényhatóságok immáron kénytelenek voltak családokat és telkes gazdákat is katonának adni, ami nem csekély társadalmi problémákat okozhatott, hiszen szociális hálóról ebben az időszakban nem beszélhetünk. A napóleoni háborúk folyamán kialakult a mentességek köre is, mely Berkó István szerint az alábbi csoportokat foglalta magában: „... a katonáskodás alól fel voltak mentve az előkelő személyiségek, a nemesség, a lelkészek, valamint mindezek fiai, az értelmiség, a tanulóifjú-

⁵⁶ Faragó 2012. 5. o.

⁵⁷ Az 1805. évi összeírást alapul véve, a katonáskodásra kötelezhető magyarországi (Erdély és a Hátőrvidék nélkül) férfilakosság száma a zsidók nélkül: 1 127 196 fő volt. Kovacsics 1963. 191–192. o.

⁵⁸ Ács 2005. 122. o.

⁵⁹ Ságvári György szerint (Ságvári 2000. 238. o.) az anyakönyvek alkalmazását 1807-től törvényesítették, magam azonban ennek nem találtam nyomát a törvénygyűjteményben.

⁶⁰ Balogh 1983. 26–31. o.

ság, a közhivatalban alkalmazottak, minden polgár, akinek saját háza és üzlete vagy egyáltalában polgárjoga volt, avagy városban, illetőleg mezővárosban mint iparosmester élt, minden földműves, aki akár saját, akár bérelt legalább is negyedtelken, vagyis megyénként változóan 6–15 holdnyi birtokon gazdálkodott, nős vagy özvegy férfiak, akiknek ellátatlan gyermekei voltak, továbbá hatósági vagy állami szolgálatban állók, iskolaszolgák, templomszolgák”.⁶¹ A rendszer azonban mai fogalmaink szerint mintha fordítva működött volna. A delikvenst gyakran ugyanis először megfogták és katonának adták, majd csak ezután tehetek hozzátartozói lépéseket az illető kikérésére a szolgálatból, mely az illetékes vármegegyén keresztül történt. Kulcskérdés volt, hogy a besorozott igazolni tudja, hogy biztos megélhetése van a civil életben is.⁶²

A huszárezredek személyi állománya meglehetősen más képet mutatott. A huszárszolgálat, akár közlegényként is, még a nemeseknek sem derogált. 1780-ban II. József egységesítő szándékkal – az összeíró rendszer magyarországi bevezetésének előkészítéseként – teljesen el kívánta törölni a huszártoborzást, és a magyar lovasság újoncszükségletét is a rendi katonaaállítás „emberanyagából” kívánta pótolni. Hadik tábornagy az Udvari Haditanács elnökéként kétségbeesetten tiltakozott a toborzási tilalom ellen, mondván, hogy a huszárezredekbe nemesemberek, diákok és polgárok is önként beálltak, akikből később jó altisztek vagy akár tisztek is lehetek. Hadik szerint ekkor saját ezredében nem kevesebb mint 267 olyan közlegény vagy altiszt szolgált, akik a korabeli társadalom privilegizált vagy legalábbis tanultabb részéhez tartoztak. („Ezek a személyek, a nemesemberek, a diákok, a [városi] polgárok és vásáros helyek lakóinak fiai.”) Ebben a kérdésben József végül kivételesen meghajolt tábornagya érvei előtt.⁶³

A napóleoni háborúk során azonban már a huszártoborzás is nehézségekbe ütközött, és az újonchiány egy új iparágat teremtett ekkortájt: az emberkereskedelmet. 1813-ban az erdélyi rendek kénytelenek voltak egy „szakemberhez”, egy bizonyos Moischel Scheinhez fordulni, mivel a 2. huszárezred tartalék osztálya számára 50 újoncot kellett előteremteni. Ekkor már a huszárok közé sem akart önként beállni jóformán senki, így nem akadt elég jelentkező és az „embervadászat” sem hozott eredményt. A „lélekufárnak” (*Seelenkäufer*) azonban sikerült az Erdélynél is szegényebb Bukovinában és a Bánátban 60 főt toboroznia, fejenként 5 forint foglalópénz kifizetése ellenében.⁶⁴

Fontos, és a magyar történettudomány által elhanyagolt kérdés a sorshúzás⁶⁵ bevezetése, mely természetesen összefüggött a hadsereg egyre nagyobb emberigényével a francia, avagy

⁶¹ Berkó 1957. 204. o. A mentességek körét azonban nem szabályozták a törvény erejével, így legfeljebb szokásjogról beszélhetünk, ami ráadásul megyéről megyére változhatott.

⁶² Uo. 209. o.

⁶³ Hadik András haditanácsi elnök feljegyzése. Bécs, 1780. január 29. ÖStA KA HKR 1780-47-393.

⁶⁴ Hollins 2003. 9. o.

⁶⁵ A hadkötelesek köréből a ténylegesen bevonulandók eldöntésére a sorsolás módszerét széleskörűen alkalmazták a tömeghadseregek korában. Ennek legutóbbi történeti példája a vietnámi háború során az Egyesült Államokban alkalmazott *draft lottery*.

a napóleoni háborúk során.⁶⁶ Ha nem akadt több önkéntes, és az emberigény már túlhaladta azt a mértéket, ami erőszakos állítással fedezhető lett volna, akkor sorshúzásra került sor. Mivel tehát nem léteztek pontos szabályok arra, hogy kikre is vonatkozzon a hadkötelezettség, az egyes közösségi elöljárók, uradalmi intézők maguk dönthették el, hogy kikkel húzassanak sorsot vagy vessenek kockát. A sorsvonásra több módszert is alkalmaztak. Volt, hogy egyszerűen különböző nagyságú pálcikákat húztak, és aki „a rövidebbet húzta”, azt vitték a sorozóbizottság elé. Előfordult, hogy meghatározott színű lapocská, golyó vagy kocka jelentette a császár szolgálatát. A legkifinomultabb módszer alighanem az volt, melynek során az ifjakkal megszámozott lapocskákat húztak. Utána mindazokat küldték a katonaoorvos és a sorozótiszt elé, akiknek balszerencsájukra a helysége kirótt létszámnál alacsonyabb szám jutott. Ha valakit ezek közül alkalmatlannak találtak, következett az, aki a húzott számok sorrendjében jött.⁶⁷

Tápé községben az 1813. évi katonaaállítás alkalmával a templomban zajlott a sorshúzás, a lelkipásztor és a jegyző felügyelete alatt, és akik az „üres sorsot húzták”, hazatérhettek. Egy veterán fia, Gonda Ferenc, bár üreset húzott, önként jelentkezett szolgálatra. Egy módos gazda azonnal 100 tallért ajánlott neki, ha fia helyett vonul be, kenyéradó gazdája pedig nemhogy megígérte, hogy leszerelése után visszaveszi szolgálatába, hanem kissé meseszerű fordulatlanul leánya kezét is neki ígérte. Gonda végül a lipcsei csatában esett el 1813. október 13-án.⁶⁸

A sorshúzás szeszélye révén tehát immáron a paraszti társadalom módosabb részét is érintette a katonaaállítás. A besorozott családjának azonban még módjában állt helyettes állítani gyermekük helyett. A módosabb gazda meghatározott összeg vagy természetbeni juttatás fejében, melyet a helyettes családjának szolgáltatott ki, szabályszerű szerződést köthetett egy szegényebb falubeli legénnyel. A helyettesnek járó összeget az illető leszereléséig a falu elöljáróságánál helyezték letétbe.⁶⁹

A sorshúzást a források szerint már legalább az 1813-as katonaaállítás során alkalmazták a napóleoni háborúk idejétől.⁷⁰ Az „úzus” azonban valószínűleg meggyéről meggyére változott.⁷¹

⁶⁶ Arad vármegye például az 1814-es katonaaállítás során vezette be a sorshúzást. *Glück* 1998. 57. o. Csetri Elek kutatásai alapján Erdélyben már az 1809. évi katonaaállítás során alkalmazták ezt a módszert, legalábbis Torda vármegye a sorshúzást írta elő, ha nem jelentkezik elég önkéntes. *Csetri* 1997. 514. o.

⁶⁷ *Szűcs* 1962. 10–11. o. A könyv bevezetését jegyző Varga János áttekintést nyújt az 1711 és 1848 közötti hadkiegészítésről, azonban pontosan nem datálja ezeket a módszereket, így ennek feltárása szintén levéltári kutatás feladata.

⁶⁸ *Kiss* 1984. 36–37. o.

⁶⁹ *Szűcs* 1962. 11. o.

⁷⁰ *Kiss* 1984.

⁷¹ Az örökös tartományokban bevezetett összeírási rendszer is csak 1827-ben alkalmazta a sorshúzást (*Los* vagy *Losung*) intézményét arra vonatkozóan, hogy a katonáskodásra kijelöltek köréből, melyet ekkor több mentesség eltörlésével kibővítettek, ki vonuljon be végül szolgálatot teljesíteni. Erre háromévente került sor. *Wrede* 1898. 105. o.

Az 1830. évi országgyűlésen a szabadelvű ellenzék egyelőre sikertelenül kezdeményezte az igazságosabb eljárásnak tartott sorshúzás bevezetését: „Egyébiránt a megajánlott újonczokat számos megye, a régi, embertelen s káros fogdosás helyett, a törvénybe ugyan még nem ígatott, de országgyűlési végzés által ajánlott sorshúzás útján kezdé kiállítani.”⁷² A sorshúzást végül az 1840. évi II. törvénycikk 3. bekezdése szentesítette.⁷³

Meddig kellett szolgálni?

A zsoldosfogadás aranykorában – a 16. századtól a harmincéves háborúig – a katonának felcsapók rendszerint egy hadjárat idejére maradtak a hadsereg vagy inkább zsoldoscsapat kötelékében.

Később ezt a megegyezést kapitulációnak nevezték, mely szólhatott hat hónapra, a hadjárat évi végéig, vagy később már több évig. Ez a lehetőség az egyéni alkura azonban a császár seregében egyre inkább csak a külföldiek (legtöbbször birodalmi németek) előtt maradt nyitva. A 18. század elejére a belföldön toborzott vagy katonának állított személy már élethosszig vagy megrokknásig a hadsereg kötelékében maradt. A toborzóttal szerződést kötő szabad zsoldos figurája immáron a múlt kódéba vészett. A katona „a császár egyenruhás szolgálója” maradt élete végéig. Ez az alapelv az osztrák és cseh területeken 1801-ig, Magyarországon pedig az 1802 és 1807 közötti intermezzót leszámítva 1843-ig érvényben maradt.

Ennek a mai szemmel embertelen rendszernek a magyarázata elsősorban a korszakban kialakult rendkívül bonyolult harcászati rejlik. Egy jól egzecírozott gyalogos a közvélekedés szerint három-négy év alatt jutott el a mozgási és tüzelési fegyelem kívánatos fokára. A hadseregek érthető módon nem szívesen engedtek el egy több év alatt nagy anyagi és időráfordítással kiképzett embert. Voltak közbiztonsági megfontolások is. Katonai ismeretekkel rendelkező személyek visszaengedése a civil életbe aggályos volt, hiszen így a hadsereg akár szakképzett útonállók és lázadók kiképzésében is közreműködhetett volna. A köztudatban ráadásul a katonákról úgy tartották, hogy a hosszú évek alatt teljesen elszoktak a munkától, és bajosan fogják meg újra az eke szarvát.⁷⁴

A katonaillesztés folyamata, intézményei

A sorozások zökkenőmentes lebonyolítása gyakran meghaladta a korabeli közigazgatás lehetőségeit, de a hadsereg sem állt mindig a helyzet magaslatán az újoncok átvételénél. Az egyik leghírhedtebb eset az 1778. évi katonaillesztés során történt, amikor az összegyűjtött

⁷² Horváth 1886. 256. o.

⁷³ „Hogy [az újoncok] nem időszakonként, hanem ugyanazon egy s lehető legrövidebb idő alatt, és pedig mindenhol sorshúzással állíttassanak” – szöveg a törvény.

⁷⁴ Rothenberg 2007. 94. o.

embereket több helyen is a vármegyeházán tartották hetekig bezárva, mivel a hadsereg nem volt képes gyorsan gondoskodni átvételükről.⁷⁵

A katonaaállítás folyamatában a korabeli politikai és katonai igazgatás majdnem összes szerve részt vett. Az újoncokra vonatkozó igény békeidőben elsőként a hadsereg részéről jelentkezett, de általában egy közelgő háború vagy nemzetközi feszültség, esetleg már a tervbe vett mozgósítás irányította rá a figyelmet a létszámban mutatkozó hiányokra. Erről az Udvari Haditanács elnöke tájékoztatta az uralkodót. A császár és király rendszerint utasította a magyar kancellárt, hogy tegyen lépéseket az ügyben és egyeztessen a katonai vezetéssel. Ezután általában alkudozás kezdődött a két bécsi kormány szerv vezetői (a haditanácsi elnök illetve a kancellár) között a számokat és feltételeket illetően, melyben gyakran a hadsereg kerekedett felül, de azért a Haditanács is némileg engedett az igényekből. Nehéz helyzetekben, amikor a magyarországi újoncállítás megakadni látszott, a Haditanács és a Kancellária egyes bizottsági ülések összehívásával kívánta a helyzetet orvosolni az uralkodó színe előtt.⁷⁶ Ugyanilyen egyes bizottsági üléseket tartott a problémás ügyekben egy szinttel lejjebb a Magyar Főhadparancsnokság és a Helytartótanács, amin a tartományi hadbiztos is részt vett. Ezután a kancellár értesítette a nádort (vagy a helytartót), aki az elnöklete alatt álló Helytartótanács segítségével közölte a megyékkel és törvényhatóságokkal a katonaaállítás tényét és a feltételeket.⁷⁷ A Helytartótanács ezután a megyei igények, panaszok és javaslatok összegyűjtésével a katonai területi igazgatási hivatallal, a Budai Főhadparancsnoksággal egyetértésben jelölte ki az újoncok átvevőhelyeit.

A II. József közigazgatási reformjai által létrehozott kerületek vezetői, a királyi komisszárók szintén kivették részüket a török háború alatti (1787-es, 1788-as és a sikertelen 1789. évi) katonaaállítások folyamatában, de az érdemi tevékenységet ismét a vonakodó vármegyék fejtették ki. A „kalapos király” az 1788. augusztusi katonaaállítást először a vármegyei apparátus kikerülésével, a komisszárokkal szándékozott végrehajtatni, de erről a törekvéséről végül lebeszéltek tanácsadói, Pálffy kancellár és Lacy hadügyminiszter.⁷⁸

Az újoncok ellátásában és felruházásában szerepet kaptak a katonai és az ezzel párhuzamosan működő polgári hadbiztosság szervei is. A vármegyék a törvényes (diétán megajánlott) vagy „törvénytelen” (országgyűlési felhatalmazás nélküli) újoncozás hírére rendkívüli megyegyűlést tartottak, melynek során kirótták az egyes birtokokra és falvakra az újonckvótát. Több jel arra mutat azonban, hogy bizonyos vármegyékben kevésbé maga a megye apparátusa vagy a járások és falvak jutottak szerephez a katonaaállítás során, hanem a világi és egyházi nagybirtokok. Áruklodó Tolna megye 1771. évi összeírása a kiállítandó újoncokról, melyet a Helytartótanácsnak küldött meg. Ebben nem is falvakat vagy településeket

⁷⁵ Schwicker 1878. 411. o.

⁷⁶ Ilyen ülés zajlott 1778. július 24-én Schönbrunnban, melynek jegyzőkönyvét a Nemzeti Levéltár őrizi: MNL OL A 39 1778/4142.

⁷⁷ A megyék először egy ünnepélyes királyi leiratban értesültek a katonaaállítás tényéről, majd egy helytartótanácsi reskriptum pontosította a feltételeket és az elvárt létszámokat.

⁷⁸ Haselsteiner 1983. 164–165. o. és Marczali 1888. 535. o.

találunk, hanem járásokként felsorolva a birtokosokat, akik birtokuk gazdasági erejének megfelelően tettek felajánlásokat. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy ebben a megyében a katonaillesítésben az egyházi és a világi nagybirtok játszotta a főszerepet.⁷⁹ A nagybirtok által uralt, jelentős középnemességgel nem rendelkező volt hódoltsági vármegyékben valószínűleg sokáig hasonlóan, különösebb „jogi akadékoskodás” és tiltakozás nélkül folyt az újoncozás, jóllehet Magyarországon Mária Terézia véleménye szerint a nagybirtokos főuraknak nem áll módjában saját jobbágyaikat katonaságra szorítani. Ebben szerinte szükség van a megyék közreműködésére is, máskülönben az ügy megakad.⁸⁰ A vármegyék megkerülhetetlenségét II. József is kénytelen volt elismerni, hiszen 1787 szeptemberében a két évvel korábban a közigazgatási reformok keretében felfüggesztett megyegyűlések újbóli összehívását rendelte el az újoncozás végrehajtására.⁸¹

Már a források áttekintése is megmutatta, hogy a katonaság és a vármegyék, illetve a magyar kancellár és a haditanács elnök közötti viták ugyanazon problémás pontok körül forogtak a tárgyalt bő egy évszázadban, különösen a háborús időszakokban. A hadsereg szerint a magyarok lassan és különösebb lelkesedés nélkül szedik össze az újoncokat, akik ráadásul rossz „minőségűek”. Túl fiatalok vagy öregek, túl gyengék, esetleg egyenesen púposak vagy sánták. Ezzel ellentétben a megyék felpanaszolták, hogy a hadsereg nem biztosít elegendő számú átvevőhelyet, ami nagy terhet ró rájuk, hiszen az újoncokat messzire kell szállítani és sokáig az ő költségükön etetni és őrizni. Korrupciószerű eseteket is felhozta, amikor az átvevőbizottságok önkényesen taksát követeltek a megyéktől, máskülönben nem vették át az újoncokat – hangzott a vissza-visszatérő vád. Az átvevőtisztek, komiszárok és kirurgusok néha túlzottan „válogatósak” is voltak, legalábbis a magyar törvényhatóságok szerint. Esterházy kancellár az 1778. évi katonaillesítés során a megyék panaszait összegezve felszólalt, hogy a sorozótisztek még az újoncok „arckifejlesztését” is figyelembe vették, és ha nem találták elég „katonásnak”, akkor önkényesen visszautasították az embereket. Valaki helyett azért kellett új regrutát állítani, mert egyetlen zápfoga hiányzott.⁸² A vármegyék követelték továbbá, hogy a hadsereg vegye át azokat a fiatalokat, akik még nem ütik meg az előírt testmagasságot (ami általában 5 láb 3 hüvelyk volt), de egyébként testileg alkalmasak, és „remény van arra”, hogy megnőjenek a kívánt magasságra stb.⁸³

Elmondhatjuk viszont, hogy forrásainkból az derül ki, a katonaillesítések során általában a hadsereg volt az, amely kénytelen volt engedni igényeiből és átvenni a megyék által felkínált

⁷⁹ Példának okáért a simontornyai járásra eső 31 újoncból 25 főt az ottani Esterházy-uradalom állított ki. Tolna vármegye felirata Albert helytartóhoz. Bonyhád, 1771. április 15. Az összeírás mellékelve. MNL OL C 32 313. doboz 62–63. f.

⁸⁰ A levél a bajor örökösödési háború folyamán íródott József társuralkodónak, 1778. július 28-án.

⁸¹ *Haselsteiner* 1983. 164–165. o.

⁸² Esterházy Ferenc kancellár feljegyzése Mária Terézia királynőnek. Bécs, 1778. április 3. MNL OL A 39 1778/1713.

⁸³ Lásd például a II. József alatti katonaillesítések idején a Helytartótanács vármegyéknek címzett 1787. évi újoncozási instrukcióját: „Fiatalembereket azonban, akik még növekedésre adnak reményt, de egyébként szolgálatra alkalmasak, 5 láb két hüvelyk magassággal is fel lehet venni.” *Haselsteiner* 1983. 230. o.

újoncok nagy részét. Az átvevőhelyeket illetően is a hadsereg alkalmazkodott a törvényhatóságokhoz, és a bajor örökösödési háború (1778–1779) idején a megyék már maguk választották meg azt, hogy melyik városban vagy erődben adják át újoncaikat.

Az újoncozás lebonyolítására a téli időszak volt a legkedvezőbb, amikor a mezei munkák szüneteltek, és az időjárás zordsága miatt a legények nem kereshettek menedéket a vadonban,⁸⁴ illetve a nélkülözők a katonai szolgálatban még lehetőséget is láttak a túlélésre.⁸⁵ A háborús szükségszerűség azonban gyakran felülírta ezeket megfontolásokat, és az aratást vagy a szüretet veszélyeztetve kellett végrehajtani a sorozást.

Fizikai követelmények

A leendő újonccal szemben a hadsereg részéről támasztott követelmények a 18. század közepétől 1848-ig nem sokat változtak. Az életkort illetően a katonaság a 20–22 éves fiatal férfiakat preferálta, akik már kellőképpen megerősödtek, ugyanakkor a „civil” közösségbe még nem szocializálódtak be, és főleg nem alapítottak családot. Ugyanakkor a hadsereg, elsősorban a gyalogezredek, a szűkös kínálat miatt kénytelenek voltak 17 éves fiúkat és a korszakban már gyakran megroppant erejű 35–40 éveseket is átvenni. Az elvi határokat a katonaállítások alkalmával általában 18 és 40 életév között húzták meg, de a vármegyék gyakran szerettek volna 17 éves vagy még ennél is fiatalabb legényeket átadni. Az újonc átvételénél, besorozásakor azonban valószínűleg a felcser aligha ellenőrzött ilyesféle adatokat, hanem a saját szemének hitt az illető életkorát illetően.

A katona testmagassága roppant fontos volt a korszak hadviselésében, ugyanis a több mint másfél méter hosszú előltöltős kovás puskát biztonsággal csak állva lehetett megtölteni és a katona erejét, egészségi állapotát, valamint kitartását is összefüggésbe hozták magasságával.⁸⁶ Ennek megfelelően a katonaság nem tudott eltekinteni a mai mértékegységgel mérve nagyjából 160 cm-es testmagasságtól, jóllehet háború idején ez a szigor is enyhült. A hétéves háború alatt a magyar rendi regrutákat mindössze 155 cm-es magassággal is átvették.⁸⁷ Háborús időszakban a sorgyalogság számára túl alacsony újoncokat gyakran a tüzérségi lövegek mozgatásánál, a szekereszetben, a helyőrségi ezredekben vagy a szabadcsapatoknál alkalmazták.⁸⁸

⁸⁴ Ezt brutális nyíltsággal fogalmazta meg II. József, amikor 1777 januárjában elrendelte, hogy az 1771-es „kvantumból” hátralékban lévő 574 újoncot azonnal sorozzák be, hogy az „emberek a mostani hó és hideg miatt ne tudjanak elmenekülni”. *Lázár* 2018b. 172. o.

⁸⁵ „A kemény tél a legjobb toborzó őrmester” – szölt az *ancien régime* hadseregeinek mottója. *Elting* 1997. 321. o.

⁸⁶ Az 1809. évi toborzási utasítás szerint a toborzók 25–45 forint foglalót fizettek az újonc „minősége” szerint, melynek egyetlen ismérve az illető testmagassága volt, vagyis a magas újonc akár 45 forintot is megért a hadseregnek.

⁸⁷ *Duffy* 2003. 211. o.

⁸⁸ *Berkó* 1943. 36. o.

A korszak férfilekosságának zöme azonban modern mércével mérve rendkívül alacsony volt. 1778-ban 30 francia alattvalóból egyetlenegy ütötte meg a 150 cm-es testmagasságot és 79 000 fő kellett ahhoz, hogy a hadsereg 400 alkalmas újoncot találjon, akik elérték a 160 cm-t.⁸⁹ A magyarországi katonaállításoknál talán a testmagasság okozta az első számú problémát, a „szűk keresztmetszet”. A megyék és a hadsereg rendszerint elkeseredett vitákat folytattak egyetlen hüvelyken⁹⁰. Az első koalíciós háború (1792–1797) katonaállításai során megmerevedtek az álláspontok, a sorozóbizottságok nem akarták átvenni az 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabbakat, míg a megyék ragaszkodtak ehhez. Színleg a hadsereg engedett, de helyben a sorozótisztek mégis vonakodtak asszentálni, besorozni az alacsonyabbakat.

Berkó István munkássága nyomán ismerjük a korabeli egyéb kizáró testi okokat. „Ilyen testfogyatkozás a kopaszság, a rövidlátás, a rossz fogazat, a duzzadt nyak, a süketség, a magas vagy domború hát, a szűk mell, a csonkult végtagok, a régi és már gyógyult sebek, a viszeres csomók, a beteges, láztól leromlott test és az előírt testmagasságnál alacsonyabb természet. Ezek a fogyatkozások ugyanis az újoncot fegyveres szolgálatra alkalmatlanná teszik. Abból a célból tehát, hogy a fogyatkozás megállapítható legyen, az újoncot tetőtől talpig le kell vetkőztetni már csak azért is, hogy a polgári hatóság kiküldöttje maga is lássa, hogy miért nem veszik át.”⁹¹

Az ép fogaknak nagy szerepe volt, mert a korabeli lőfegyverek papírba csomagolt lőszerét a katonának fel kellett harapni, így a hadseregnek ép fogazatú gyalogsági regrutákra volt szüksége. (A legények ezért sorozások, újoncozások alkalmával főleg a fogukat húztatták ki.)

Kényes kérdés volt az újoncok „erkölcsi alkalmassága”. A különféle közösségek, falvak, uradalmak, megyék számára csábító lehetőség volt a bűnözőktől, deviánsoktól és „munkakerülőktől” megszabadulni, és ezzel a lehetőséggel éltek is. Károlyi József gróf tiszttartójának tett utasítása is egyértelműen fogalmaz 1795-ben: „Egyéb iránt M. Groff eő Nagyságának Kegyes rendelése azt tartván, hogy a Rabok, Koborlók, ’s Excessivusok Katonaságra el fogattassanak; azért ha a Verbuválok valahol heverő, ’s koborlókat találnak, nem különben a Tisztek valakit valamely nem éppen igen tsekély excessusban érnek, az olyant egyébnémű büntetés helyébe Katonának adgyák.”⁹²

Annak ellenére, hogy II. József 1780-ban tett egy erőtlén kísérletet ennek a gyakorlatnak a megszüntetésére,⁹³ a hadsereg kénytelen volt beletörödni ebbe, sőt szentesítették is ezt, amikor például az 1809-es utasításban külön kategóriát képviselt a *mißfige Leute*, avagy csavargók (esetleg „tétlen elemek”), akikkel nem köthettek kapitulációt, foglalópénzt sem

⁸⁹ Berkó 1943. 36. o.

⁹⁰ Bécsi hüvelyk: 2,63 cm.

⁹¹ Berkó 1943. 41. o.

⁹² *Leveles* 1896. 115. o.

⁹³ „A hadsereg erkölcsi színvonalát az által kívánták emelni, hogy eltiltották a megyéknek a gonosz-tevőknek katonaságba való sorozását.” *Marczali* 1888. 423. o.

kaptak, mindössze a három forint kézipénzben részesültek. Ezek az elemek 25 évig, lényegében életük végéig szolgálni kényszerültek.⁹⁴ A császári-királyi hadsereg gyakorlata azonban nem sokban különbözött Európa többi haderejének gyakorlatától, melyek szintén támaszkodtak a katonaságot menedéknek használó bűnözőkre, illetve arra a jogszokásra, hogy a katonai szolgálat, a katonának adás maga is egyfajta büntetési forma volt.⁹⁵ A hadsereg és a politika mindössze a „nehézsúlyú” bűnözőket akarta távol tartani a katonai szolgálattól. „A súlyosabb bűnnel megbélyegzetteket, és a köztudomásúlag javíthatatlanokat a kiállítandó katonák közül rövid úton ki kell zárni” – fogalmazott az 1771-es katonaállítást elrendelő királynői leirat.⁹⁶

A toborzás

Bár tanulmányom elsősorban a korszak katonaállításait, azaz a nem önkéntes szolgálatváltalást kívánja vizsgálni, szükséges röviden vázolni a hadsereg által folytatott toborzás gyakorlatát is, annál is inkább, mivel gyakran utóbbi során sem beszélhetünk önkéntességről. „A toborzás különben jórészt szintén a polgári közigazgatás segítségével történt, így lényegében alig különbözött a rendszeres sorozástól, hiszen a toborzással gyűjtött újoncnak körülbelül kétharmad részét a polgári hatóságok támogatásával gyűjtötték össze” – írta Berkó István az 1792 és 1797 közötti időszak újoncozásait feldolgozó tanulmányában.⁹⁷

A Magyar Királyság területén a civil kormánysszervekkel egyeztetve az Udvari Haditanács toborzóközrteket (*Werb-Rayon*) jelölt ki az ezredek számára, ahol a toborzást folytathatták. A katonai toborzás lefolyása keveset változott az évszázadok alatt, és az eljárás kifinomult keveréke volt a „marketingnek” – azaz a rábeszélésnek, zenével, könnyű élettel, lányokkal való kábításnak – és a nyilvánvaló csalásoknak, vagy akár a korrupciónak és az erőszaknak. A toborzási körzetek egészen az 1783-as véglegesítésig akár évente változhattak.⁹⁸ Az ezredtoborzás során a toborzótiszt egy altiszttel, néhány daliás katonával, egy írnnokkal és a

⁹⁴ „12. § A vármegyék és a helyiségek katonának adhatnak minden alkalmas személyt, akik paszszus nélkül csavarognak, vagy illetékesség nélkül tévelygőket, és azokat, akik a közjóra nézve haszontalanok.” ÖStA KA HKR, Hübler Normalien Sammlung. Band 33. Werb Instruction für das Königreich Ungarn.

⁹⁵ Előfordult az is, hogy éppen az erőszakos katonaállítás kényszerített némelyeket a bűnözésbe vagy a betyárvilágba. Eötvös Károly szerint a Sobri-banda egyik tagjával, egy bizonyos Varga Pistával éppen ez történt: „Ez 22-23 éves ifjú volt, erős, bátor és zord, mint a vas. Bement a vásárra, hogy jegyesének ajándékot vegyen. Épen katonafogdosás ideje volt, ráfogták, hogy kóbor gyerek, elfogták, megkötözték, besorozták egy gránátos ezredbe [sic!]. Onnan megszökött és Vas megyében csikósnak állt be. Később itt is felfedezték, innen is megszökött és Sobrihoz állt.” Idézi *Csikány* 2008. 25. o.

⁹⁶ Mária Terézia rendeletének fogalmazványa: MNL OL A 39 1771/1001.

⁹⁷ *Berkó* 1943. 35. o.

⁹⁸ *Wrede* 1898. 103. o. A gyalogezredek számára népsűrűségtől függően átlagosan két-három vármegyényi területet jelöltek ki, de például egész Erdélyen csak két sozred, a 31. és az 51. gyalogezred osztozott, míg a „civil” Szlavónián és Horvátországon az 53. A nyolc huszárezred kiegészítési körzeteihez több gyalogsági körzetet is kijelöltek. Véleményem szerint azonban már ez előtt az intézkedés előtt is a magyar regimentek meglehetősen állandó toborzási területekkel rendelkeztek.

felfogadott zenészekkel, illetve felcserrel járta azokat a helyeket, ahol sok embert tudtak elérni, így a piacokat, sokadalmakat a számára kijelölt toborzási körzetekben. Fontos szempont volt, hogy a toborzók szín pompás egyenruhájukkal jó benyomást tegyenek a rongyos falusiakra. Nem volt mellékes az sem, hogy bor, esetleg pálinka bőségesen álljon rendelkezésre. A toborzás körülményeit jól érzékeltetik a korabeli ábrázolások, melyek féktelen italozást és táncot mutatnak be. A boros fővel gyakran meggondolatlanul tett elköteleződést másnap kijózanodás és megbánás követte az újonc részéről. Az újonczók gyakran szép korrupciós jövedelemre tettek szert a kétségbeesett hozzátartozóktól, akik csak jó pénzért válhatták ki a fiukat.⁹⁹

A nemzetközi szakirodalomban nyomon követhetjük annak a képnek a revízióját, vagy inkább árnyalását, mely jóformán a francia forradalom óta megfigyelhető az *ancien régime* hadseregeinek toborzási módszereit illetően. E klasszikus kép szerint a korszak közkatonaí vagy börtönből sorozott bűnözők, notórius dezertőrök, esetleg emberrablás áldozatai, akiket nyers erőszak tart a hadseregben. Ugyanakkor számos jel mutat arra, hogy sokan önként, a katonai életpálya iránti elhivatottságból léptek be a hadseregbe. Talán ez a jelenség a magyar gyalogság vonatkozásában is megfigyelhető,¹⁰⁰ nem csak a huszárságnál, amely általában roppant népszerű fegyvernem volt és bővelkedett önkéntesekben.¹⁰¹ Valószínűleg a magyarországi toborzás sikerét volt hivatva elősegíteni az itteni gyalogezredek uniformisának egyik jellegzetessége, a vitézkötéses kék magyar nadrág, a paszományos kézelő. Magyarországon a meggyőzésben az európai átlagnál nagyobb szerepet játszott a vérpezsdítő zene, melynek a 19. századra kialakuló megnevezése, a „verbunkos” sokat elárul céljáról.

Még ha azonban a kutatás bebizonyítja, hogy a gyalogos újoncok túlnyomó többségét az ilyen-olyan nyers kényszer befolyásolta a szolgálatvállalásban, a hadsereg kötelékébe került „emberanyag” és az ütőképesség között azonban nem feltétlenül volt egyenes összefüggés. A káplári pálca és kíméletlen büntetések mellett a hadsereg rituáléi, a zászlóra tett eskü, az egyenruha, a kohéziót erősítő szemlék, a bajtársi közösség ereje és egyéb praktikák révén

⁹⁹ A magyarországi toborzás körül tapasztalható korrupció a hadseregreformmal megbízott, 1791 és 1796 között működő Nostitz-Rieneck-féle udvari bizottság iratanyagában is tükröződik. A bizottsághoz címzett egyik anonim és keltezetlen feljegyzés szerint a korrupció legfontosabb oka, hogy a magyar ezredek toborzóként általában a nős tiszteket foglalkoztatják Magyarországon, mivel népes családjuk eltartása nagy terhet ró az alakulatra, ezért inkább így szabadulnak meg tőlük. Ezek a toborzók a feljegyzés szerint akár 60 ezüstforintot is kisajtolhattak egy besorozott családjától, fiuk elengedésének fejében. ÖStA KA ZSt Militär Hofkommission Nostitz-Rieneck VII. f. 101–106. (Karton 11).

¹⁰⁰ Nyugat-Európában már a 18. század második felében megjelentek a toborzóplakátok, melyek az adott alakulat presztízsével, a katonaelet szépségével, bőséges szabadidővel és – a sorok között néha – hadizsákmánnyal is kecsegetették a jelentkezőket. *Berkovich* 2017. 134–135. o.

¹⁰¹ Ugyanakkor az 1809. évi toborzási utasításban a következőket olvashatjuk: „Végezetül ajánljuk a toborzó-parancsnokoknak, hogy a nemzeti katonai szellemet (*National Militärgeist*) a lehető legjobban szítsák fel, és e célból az embereknek különösen mutassák be, hogy a számtalan példa bizonyítja, hogy a hadseregben még a legalacsonyabb rangúak számára is a kilátás a jutalomra, kiüntetésre és akár a legmagasabb katonai rangokra, nyitva áll.” ÖStA KA HKR, Hübler Normalien Sammlung. Band 33. Werb Instruction für das Königreich Ungarn. 34.§ 16. p.

az európai nagyhatalmak fegyveres erői vasfegyelmű és ütőképes alakulatokat tudtak a csatamezőre küldeni.¹⁰² A császári-királyi haderő magyar alakulatai az „örökösödési háborúk” hosszú sorában kiváló harci szellemet mutattak. Először az 1796–1797. évi tömeges sorozás nyomán bekerült, kapkodva összeszedett és kiképzett, gyakran szolgálatra alkalmatlan újoncok tízezrei nyomán vált érzékelhetővé, hogy a fegyelem és a harci szellem megroppant.¹⁰³ Az 1809. és 1813–14. évi háborúkban azonban már nem lehetett panasz a magyar gyalogság teljesítményére.¹⁰⁴

Összegzés és nyitott kérdések

Egy hadkiegészítési rendszer hatékonyságát igen nehéz megítélni, hiszen a folyamat minden szereplőjének mások a szempontjai. A hadsereg nyilván minél nagyobb számú fiatal és életerős regrutát szeretett volna minél gyorsabban. A civil szféra – esetünkben a vármegyék, törvényhatóságok és az országgyűlés – ugyanakkor az emberi erőforrások védelmére, az ország társadalmának és gazdaságának megőrzésére törekedett. A nemesség szeme előtt a „szegény dolgozó nép” iránti részvéten túl saját jövedelemforrásának, a jobbágyi munkaerőnek a védelme is lebegett. Általában a bécsi kormányzat játszotta ebben az ügyben a közvetítő szerepet, bár nagy háborúk, krízisek idején az uralkodók a hadsereg érdekeit és igényeit a társadalom érdekei elé helyezték.

Ha pusztán a számokat tekintjük, a francia háborúk csúcspontján kiállított közel 100 000 fős sereggel az ország még mindig kevesebb terhet vállalt, mint az osztrák és cseh örökös tartományok. Vegyük az egyszerűség kedvéért a hadsereg gerincét, a sorgyalogságot! Az 1813. évi elvi¹⁰⁵ létszámokat alapul véve, egy magyar gyalogezred hadilétszáma (négy zászlóalj illetve tartalékosztály) 6475 főre rúgott, míg egy „német” szervezetű gyalogezred (három tábori, egy tartalék és két Landwehr-zászlóalj) 7491 főből állt.¹⁰⁶ A Magyar Királyságnak, Erdélynek és a „civil” Horvát–Szlavónországnak a sorgyalogság tekintetében 15 regimentben több mint 97 000 főt kellett fegyverben tartania. A Vencel-korona országainak, vagyis Csehországnak, Morvaországnak és Osztrák-Sziléziának ugyanekkor 23 sorgyalogezredet kellett kiállítaniuk, vagyis ez a szám mintegy 172 000 főre¹⁰⁷ rúgott! A Magyar Korona országainak népessége ekkor az 1804-es census tükrében 11 millió főre¹⁰⁸ tehető,

¹⁰² Duffy 1998. 96–104. o.

¹⁰³ Rothenberg 2007. 93. o.

¹⁰⁴ A napóleoni időszak magyarországi hadkiegészítésére röviden lásd Lázár 2018a.

¹⁰⁵ A tényleges létszám ettől jelentősen eltérhetett, de az adatok esetünkben mégis alkalmasak lehetnek az összehasonlításra.

¹⁰⁶ Ebben a tisztikar és az ezredtörzs is szerepel, de ezek a számok elhanyagolhatók az újoncok tömegei mellett. Nagy-L. 2013. 86. o.

¹⁰⁷ A képet némileg finomítja, hogy 12 morva és sziléziai gyalogezred galíciai segédkörzettel is rendelkezett, így a hadkiegészítés az ottani népességre is támaszkodhatott.

¹⁰⁸ Pontosabban 1804-ben kb. 7,5 millió nem nemes és a becslések szerint 340 000 nemes, 16 000 pap, 164 000 katona alkotta. Erdély lakossága 1,613 millió, a Katonai határőrvédék népessége pedig 1804-ben 784 000 fő volt. Utóbbit kalkulációmban nem vettem figyelembe. Benda 1983. 620. o.

míg a cseh–morva–sziléziai területeken nagyjából 5 milliós népességgel lehet számolni. Utóbbi területek humán erőforrásait azonban a gyalogság mellett három-három vértés- és dragonyos-, öt sivalzsér- és három tüzérezred, illetve a tréncapatok is igénybe vették, míg magyar területeken a gyalogságon felül 11 huszárezred újoncozott. Ugyanakkor a Magyar Korona országain belül is megfigyelhetünk némi aránytalanságot, hiszen Erdélynek 1802 után a tizenöt magyar gyalogezredből három sorgyalogezredet és egy huszárezredet kellett feltöltenie úgy, hogy az erdélyi határőrvidék férfilakosságára nem számíthatott. Ennek oka nyilvánvalóan az erdélyi rendiség gyengébb pozícióiban keresendő.

A nyitott kérdéseket illetően a kutatásnak még tisztázni kell az egyes katonaállítások részletkérdéseit, de gyakran – amint a függelékben közölt táblázatból is kiderül – az alapadatok sem állnak rendelkezésre. Mindenképpen tisztázandó a hétéves háború alatti újoncozások lefolyása, mely ekkor még összefolyik a hadiadó kérdéskörével is. II. József és Károly főherceg reformkísérleteit, az ezeket kísérő rendi ellenállást és politikai vitákat illetően rendelkezésre állnak feldolgozások, de a napóleoni háborúkat (tehát az 1805 utáni időszakot) kísérő, nagy tömegeket érintő katonaállításokról a téma fontossága ellenére és a források bősége dacára csak igen töredékes képet tud a történész összerakni. Talán éppen ez utóbbi, a bécsi és budapesti archívumok tömött iratcsomóktól roskadozó polcai riasztották el ezidáig a kutatókat...

Melléklet: A Magyar Királyság¹⁰⁹ által kiállított újoncok. 1741–1840

Év	Kiállítandó újoncok	Szolgálati idő	A megajánlás módja
1741	21 662	Élethosszig	Országgyűlésen megajánlva
1756	5661 (portánként egy fő)	Háború időtartamára	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1758	9193	Háború időtartamára	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1760	?	Háború időtartamára	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1762 ¹¹⁰	?	Háború időtartamára	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal
1771	6000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi parancssal

¹⁰⁹ Ezek a számok Erdély nélkül értendők, az onnan kiállított újoncok megállapítása további kutatásokat igényel.

¹¹⁰ Horváth Mihály szerint a hétéves háború alatt (1756–1763) 52 000 újoncot kellett állítani a Magyar Királyságnak, vagyis az 1760. és 1762. évi katonaállítások során az uralkodó együttesen kb. 37 000 főt követelt.

1778	12 000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi paranccsal
1787	11 000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi paranccsal
1788	12 000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi paranccsal
1789	A rendi ellenálláson meghiúsult		
1791	6000	Élethosszig	Országgyűlésen
1792	5000	Élethosszig	Országgyűlésen
1796	50 000	A háború idejére	Országgyűlésen
1803– 1805	Évi 6034 fő	Szabott szolgálati idővel (10–14 év)	Országgyűlésen
1806	12 000	Szabott szolgálati idővel (10–14 év)	Országgyűlésen
1807	12 000	Élethosszig	Országgyűlésen
1808	20 000	Élethosszig	Országgyűlésen
1812	13 000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi paranccsal
1813	30 000	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi paranccsal
1814	60 000 (felfüggesztve)	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi paranccsal
1821	28 000 ¹¹¹	Élethosszig	Országgyűlés nélkül, királyi paranccsal
1831	28 000	14 éves szolgálati idővel	Országgyűlésen
1840	38 000	14 éves szolgálati idővel	Országgyűlésen

RÖVIDÍTÉSEK

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 39	Magyar Királyi Kancellária Levéltára, általános iratok
C 32	Magyar Királyi Helytartótanács Levéltára, Acta Militaria
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
HKR	Hofkriegsrat, Hauptreihe
KM	Kriegsministerium
ZSt	Zentralstellen

¹¹¹ A király az 1813. és 1814. évi újonckövetelések hátralékát követelte a vármegyéktől.

BIBLIOGRÁFIA

- Ács* 2005. *Ács Tibor*: Petőfi Sándor, az önkéntes katona. *Honvédségi Szemle*, LIX. (2005) 5. sz. 119–129. o.
- Ausgewählte Schriften 1894. Ausgewählte Schriften des Erzherzogs Karl von Oesterreich. Bd. V. Wien–Leipzig, 1894.
- Balogh* 1983. *Balogh György*: Újoncállítás Heves megyében a francia háborúktól 1847-ig. (Tanulmányok Heves megye történetéből 7.) Eger, 1983.
- Beales* 1987. *Beales, Derek*: Joseph II. In the Shadow of Maria Theresa. Cambridge, 1987.-
- Beales* 2013. *Beales, Derek*: Joseph II. Against the world. 1780–1790. Cambridge, 2013.
- Benda* 1983. *Benda Kálmán*: Magyarország történeti kronológiája. II. k. 1526–1848. Budapest, 1983.
- Berkó* 1926. *Berkó István*: A magyarság a régi hadseregben. Melléklet a *Magyar Katonai Közlöny* 1926. évi 11–12. füzetéhez. Budapest, 1926.
- Berkó* 1942. *Berkó István*: Horvát határőrcsapatok felfrissítése magyar újoncokkal. *Hadtörténelmi Közlemények*, 43. (1942). 1. sz. 201–214. o.
- Berkó* 1943. *Berkó István*: Súrlódások az újoncozásnál az 1792–97. évi francia háború alatt. 1–2. *Hadtörténelmi Közlemények*, 44. (1943) 3–4. sz. 35–59. és 138–158. o.
- Berkó* 1957. *Berkó István*: Az 1848–49. évi szabadságharc hadkiegészítése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1957) 1–2. sz. 204–225. o.
- Berkovich* 2017. *Berkovich, Ilya*: Motivation in War. The Experience of Common Soldiers in Old-Regime Europe. Cambridge–New York, 2017.
- Blanton* 2009. *Blanton, Harold D.*: Conscription in France during the Era of Napoleon. In: Conscription in the Napoleonic Era. A revolution in military affairs? Ed. *Donald Stocker – Frederick C. Schneid – Harold D. Blanton*. London–New York, 2009.
- Csetri* 1997. *Csetri Elek*: „Katonának tött az átok.” Verbuválás és katonafogás Erdélyben a francia és napóleoni háborúk idején, 1792–1815. *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 3. sz. 496–522. o.
- Csetri* 2006. *Csetri Elek*: Európa és Erdély. Tanulmányok és források. Kolozsvár, 2006.

- Csikány* 2008. *Csikány Tamás*: „Nem kerestek engemet kötéllel, zászló alá magam csaptam én fel.” Önkéntesség és kötelező szolgálat a 19. század első felében és az 1848–49-es magyar honvédseregben. *Korall*, 9. (2008) 33. sz. 22–40. o.
- Dányi* 1993. *Dányi Dezső*: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993.
- Domanovszky* 1925. József nádor iratai. I. rész. 1792–1804. Kiadta és magyarázatokkal kísérte *Domanovszky Sándor*: (József nádor élete és iratai 2.) Budapest, 1925.
- Duffy* 1998. *Duffy, Christopher*: Military Experience in the Age of Reason. London, 1998.
- Duffy* 2003. *Duffy, Christopher*: Sieben Jahre Krieg (1756–1763). Die Armee Maria Theresias. Wien, 2003.
- Elting* 1997. *Elting, John R.*: Swords around a Throne. Napoleon’s Grande Armée. London, 1997.
- Faragó* 2012. *Faragó Tamás*: Háború és népesség (1787–1789). Borsod megye újoncallítása II. József török háborúja időszakában. 2012. https://www.researchgate.net/publication/322476960_Haboru_es_nepesség_Borsod_megye_ujoncallitasa_II_Jozsef_torok_haboruja_idoszakaban (A letöltés időpontja: 2021. október 7.)
- Fiedler* 2005. *Fiedler, Siegfried*: Taktik und Strategie der Kabinettskriege. (Heerwesen der Neuzeit) Bonn, 2005.
- Glück* 1998. *Glück Jenő*: Aradi levéltári források a francia háborúk idejéből. 1792–1815. *Levéltári Szemle*, 48. (1998) 1. sz. 55–61. o.
- Guddat* 2011. *Guddat, Martin*: Handbuch zur preußischen Militärgeschichte. 1688–1786. Hamburg, 2011.
- Haselsteiner* 1983. *Haselsteiner, Horst*: Joseph II. und die Komitate Ungarns. Wien, 1983.
- Heltai* 1903. *Heltai Ferenc*: A magyarság érvényesülése a hadseregben. Négy törvény országgyűlési tárgyalása. Budapest, 1903.
- Hermann* 2015. Magyarország hadtörténete. III. k. Magyarország a Habsburg Monarchiában, 1718–1919. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2015.
- Hochedlinger – Tantner* 2005. „...der größte Teil der Untertanen lebt elend und mühselig.” Die Berichte des Hofkriegsrates zur sozialen und wirtschaftlichen Lage der Habsburgermonarchie 1770–1771. Hrsg. *Michael Hochedlinger – Anton Tantner*: (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs; Sonderband Nr. 8.) Innsbruck–Wien–Bozen, 2005.
- Hochedlinger* 2003. *Hochedlinger, Michael*: Austrian Wars of Emergence. London, 2003.

- Hollins* 1998. *Hollins, David*: Austrian Grenadiers and Infantry. (Warrior Series 24) Oxford, 1998.
- Hollins* 2003. *Hollins, David*: Hungarian Hussar, 1756–1815. (Warrior Series 81) Oxford, 2003.
- Hóman – Szekfű* 1935. *Hóman Bálint – Szekfű Gyula*: Magyar történet. Budapest, 1935.
- Horváth* 1868. *Horváth Mihály*: A magyar honvédelem történeti vázlat. In: Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. I. k. Pest, 1868. 147–245. o.
- Horváth* 1878. *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. VII. k. Budapest, 1878.
- Horváth* 1886. *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. I. k. Budapest, 1886.
- Kiss* 1984. *Kiss Károly*: Magyar alvitéztek hőstettei az újabb üdöszakban. Budapest, 1984.
- Komlós* 1987. *Komlós John*: A Habsburg-birodalom újoncozási módszerei a XVIII–XIX. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 4. sz. 733–743. o.
- Kovacsics* 1963. *Kovacsics József*: Magyarország történeti demográfiája. Budapest, 1963.
- Kreipner* 1900. *Kreipner, Julius*: Geschichte des k. und k. Infanterie-Regimentes Nr. 34. Kassa, 1900.
- Lázár* 2018a. *Lázár Balázs*: Army Recruitment in the Kingdom of Hungary during the Napoleonic War: Reform Efforts and Failures, Napoleonic Scholarship. *The Journal of the International Napoleonic Society*, 9. (2018. december) 130–146. o.
- Lázár* 2018b. *Lázár Balázs*: Der politische Hintergrund der Rekrutenstellungen in 1770er Jahre. In: „Die habsburgische Variante des Aufgeklärten Absolutismus“. Beiträge zur Mitregentschaft Josephs II., 1765–1780. Hrsg. *Kulcsár Krisztina – Forgó András*. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien. Bd. XVI.) Wien, 2018. 163–180. o.
- Leveles* 1896. *Leveles János*: Újonc-fogadás 1795-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. (1896) 112–116. o.
- Liptai* 1985. Magyarország hadtörténete. Szerk. *Liptai Ervin*. I. k. Budapest, 1985.
- Lühe* 1833. *Militair-Conversations-Lexikon*. Hrsg. *Hanns Eggert Willibald von Lühe*. Bd. II. Leipzig, 1833.
- Magyarország története 1989. Magyarország története. Főszerk. *Ember Győző – Heckenast Gusztáv*. IV/2. k. Budapest, 1989.
- Marczali* 1888. *Marczali Henrik*: Magyarország II. József korában. III. k. Budapest, 1888.

- Meynert* 1854. *Meynert, Hermann*: Geschichte der K. K. österreichischen Armee: ihrer Heranbildung und Organisation. Bd. IV. Wien, 1854.
- Molnár* 2015. *Molnár Gábor*: A hadkiegészítés fejlődéstörténete az állandó hadseregek korától a tömeghadseregek kialakulásáig I. 1648–1870. *Hadtudományi Szemle*, 8. (2015) 109–142. o.
- Nagy* 2020. *Nagy János*: Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen. Budapest, 2020.
- Nagy-L.* 2013. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg, 1765–1815. Szervezettörténet és létszámviszonyok. Pápa, 2013.
- Nagy-L.* 2020. *Nagy-L. István*: A császári-királyi hadsereg magyar tábornokai, 1787–1815. Budapest, 2020.
- Őri* 2002. *Őri Péter*: Hatalom és demográfia. II. József népszámlálása Magyarországon I. *KSH Népeség tudományi Kutatóintézetének Történeti Demográfiai Évkönyve*, 2002. 39–73. o.
- Piringer* 1810, 1816. *Piringer, Michael*: Ungarns Banderien und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt. Bd. I–II. Wien, 1810, 1816.
- Poór* 2003. *Poór János*: Adók, katonák, országgyűlések, 1796–1811/12. Budapest, 2003.
- Poór* 2010. *Poór János*: Berzeviczy Gergely Panorama von Ungarn-ja. *Levéltári Közlemények*, 81. (2010) 33–73. o.
- Réfi* 2014. *Réfi Attila*: A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). Budapest, 2014.
- Réfi* 2015–2018. *Réfi Attila*: A császári-királyi karabélyos és vértess törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. I–II. k. Pápa, 2015–2018.
- Réfi* 2016. *Réfi Attila*: A császári-királyi ulánuszrezdek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. Pápa, 2016.
- Révész* 1953. *Révész László*: Harc a katonaállítás körül a jobbágytársadalomban a hűbérkor végén. In: *Tanulmányok az állam és jog kérdései köréből*. Szerk. *Móra Mihály*. Budapest, 1953.
- Rothenberg* 2007. *Rothenberg, Gunther E.*: Archduke Charles and the Austrian Army, 1792–1814. Chalford, 2007.
- Ságvári* 2000. *Ságvári György*: Katonaállítás, toborzás. In: *Nagy képes millenniumi hadtörténet*. Szerk. *Rácz Árpád*. Budapest, 2000.
- Schwicker* 1878. *Schwicker J. Henrik*: Magyarország s a bajor örökösödési háború. *Századok*, 13. (1878) 389–412., 487–509. o.

- Soltész* 1981. *Soltész István*: El kell menni katonának. A falusi ember és a régi katonáskodás. Budapest, 1981.
- Soós* 2007. *Soós István*: A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között. *Történelmi Szemle*, 49. (2007) 1. sz. 91–118. o.
- Stromfeld* 1913. *Stromfeld Aurél*: Hadseregszervezés. Budapest, 1913.
- Szijártó* 2010. *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Keszthely, 2010.
- Szücs* 1962. *Szücs Sándor*: Szól a duda, verbuválnak. Budapest, 1962.
- Tantner* 2007. *Tantner, Anton*: Ordnung der Häuser, Beschreibung der Seelen. Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie. (Wiener Schriften zur Geschichte der Neuzeit Nr. 4.) Innsbruck–Wien–Bozen, 2007.
- Tihanyi* 1906. *Tihanyi Lajos*: A magyar országgyűlés ujonczmegszavazási joga. *Athenaeum*, 15. (1906) 401–408. o.
- Újhelyi* 1914. *Újhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. Budapest, 1914.
- Winkel* 2013. *Winkel, Carmen*: Im Netz des Königs. Netzwerke und Patronage in der preußischen Armee, 1713–1786. (Krieg in der Geschichte 79.) Paderborn, 2013.
- Wrede* 1898. *Wrede, Alphons Freiherr von*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. I. Bd. Wien, 1898.
- Zachar* 2004. *Zachar József*: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság, 1683–1792. Budapest, 2004.

Balázs Lázár

CONSCRIPTIONS AND MILITARY SUPPLEMENT IN THE KINGDOM OF
HUNGARY BETWEEN 1741 AND 1848.
OUTLINE TO A SUMMARY BEING PREPARED

(Abstract)

The research article attempts to outline the functioning of the military supplementation in the period between 1741 and 1848 in relation to the Kingdom of Hungary and the Royal and Imperial Army. However, clarifying the issue is not an easy task, because the laws of the time give us only an incomplete or downright false image of the topic. Even during the Napoleonic wars, the Hungarian elite was of the opinion that any kind of involuntary military service, i.e. conscription, was unconstitutional and harmful. By that time, however, this position was a purely legal fiction in Hungary as well. The growing demand for men in the Hungarian part of the Royal and Imperial Army could not have been met by recruitment alone from the middle of the 18th century. However, the whole problem of military

supplementation was characterised by legal ambiguity and temporary solutions. There was a huge gap between the number of recruits offered by the parliament or requested by the monarch and the number of those who volunteered for military service, which the Hungarian counties tried to fill by various means. Going beyond the legal fictions and theoretical declarations, the article tries to summarise the actual methods of the conscription of Hungarian recruits (mainly based on the available literature) and to indicate the directions of research.

Balázs Lázár

REKRUTIERUNG UND HEERESERGÄNZUNG IM KÖNIGREICH UNGARN
ZWISCHEN 1741 UND 1848.

ÜBERBLICK ZU EINER BEVORSTEHENDEN ZUSAMMENFASSUNG

(Resümee)

Die Studie versucht, die Funktionsweise der Heeresergänzung in der Zeit zwischen 1741 und 1848 in Bezug auf das Königreich Ungarn und die kaiserlich-königliche Armee zu skizzieren. Die Klärung dieser Frage ist jedoch keine leichte Aufgabe, da die damaligen Gesetze nur ein unvollständiges oder gar falsches Bild vermitteln. Schon während der Napoleonischen Kriege war die ungarische Elite der Meinung, dass jede Art von unfreiwilligem Militärdienst, d. h. Musterung, verfassungswidrig und schädlich sei. Diese Position war jedoch auch in Ungarn zu diesem Zeitpunkt bereits eine reine juristische Fiktion. Der wachsende Bedarf an Männern im ungarischen Teil der kaiserlich-königlichen Armee konnte ab Mitte des 18. Jahrhunderts nicht mehr allein durch Rekrutierung gedeckt werden. Das gesamte Problem der Heeresergänzung war jedoch durch rechtliche Unklarheiten und vorübergehende Lösungen gekennzeichnet. Zwischen der Zahl der vom Parlament angebotenen oder vom Herrscher geforderten Rekruten und der Zahl derjenigen, die sich freiwillig zum Militärdienst meldeten, klaffte eine große Lücke, die die Komitate mit verschiedenen Mitteln zu schließen versuchten. Die vorliegende Studie versucht, jenseits von juristischen Fiktionen und Grundsatzserklärungen, die tatsächlichen Methoden der Rekrutenaushebung in Ungarn zusammenzufassen (hauptsächlich auf der Grundlage der verfügbaren Literatur) und die Forschungsrichtungen aufzuzeigen.

Balázs Lázár

LEVÉES DE RECRUES ET ENRÔLEMENT AU ROYAUME
DE HONGRIE ENTRE 1741 ET 1848.

ESQUISSE POUR UNE SYNTHÈSE EN COURS D'ÉLABORATION

(Résumé)

L'étude se propose de retracer le fonctionnement de l'enrôlement au Royaume de Hongrie et dans l'armée impériale-royale entre 1741 et 1848. Néanmoins, cette question n'est pas facile à clarifier, car les lois de l'époque ne nous donnent qu'une image incomplète ou carrément fautive en la matière. Même pendant les guerres napoléoniennes, l'élite hongroise pensait que toute forme de service militaire non volontaire, c'est-à-dire la conscription, était inconstitutionnelle et néfaste. Mais cette position n'était qu'une fiction juridique pure même en Hongrie. Le besoin en hommes toujours plus important dans la partie hongroise de l'armée impériale-royale n'a pu être satisfait par le seul recrutement dès le milieu du 18e siècle. Toutefois la problématique de l'enrôlement était caractérisée par une ambiguïté juridique et des solutions temporaires. Entre le nombre de recrues proposées par le Parlement ou demandées par le monarque et le nombre de ceux qui se portaient volontaires pour le

service militaire, il y avait un écart énorme que les comitats ont essayé de combler par divers moyens. Cette étude cherche à résumer, au-delà des fictions juridiques et des déclarations de principe, les méthodes réelles de recrutement en Hongrie (principalement sur la base de la littérature disponible) et à définir les orientations de la recherche.

Балаж Лазар

ВЕРБОВКА ВОЕННЫХ, КОМПЛЕКТОВАНИЕ ВОЕННЫХ В ВЕНГЕРСКОМ
КОРОЛЕВСТВЕ МЕЖДУ 1741 И 1848-МИ ГОДАМИ.
ОБЗОР ДЛЯ ПОДГОТОВКИ РЕЗЮМЕ

(Резюме)

В исследовании делается попытка изложить деятельность пополнения военнотружущих в период с 1741 по 1848-ие годы в отношении Королевства Венгрии и императорско-королевской армии. Однако выяснение этого вопроса непросто, потому что по законам того времени мы можем получить лишь неполное или откровенно ложное представление об этом. Даже во время наполеоновских войн венгерская элита придерживалась мнения, что любая недобровольная военная служба, то есть вербовка неконституционна и вредна. Однако в то время в Венгрии такая позиция была чисто юридической фикцией. Уже с середины 18-ого века было невозможно удовлетворить растущие потребности военнотружущих венгерской части императорско-королевской армии только лишь простым набором призывников. Однако весь комплекс проблем военного пополнения характеризовался юридической неясностью и временными решениями. Существовала огромная пропасть между количеством новобранцев, предложенных парламентом или запрошенных правителем, и количеством добровольцев, шедших на военную службу, эту пропасть комитаты округов пытались заполнить различными средствами. Перешагнув за рамки юридических фикций и принципиальных деклараций, исследование в первую очередь стремится обобщить (в основном на основе доступной спецлитературы) реальные методы венгерских призывов к воинской службе и обозначить направления исследования.